

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

NUBAR VƏTƏN qızı ŞAHGƏLDİYEVƏ

ABŞ-DA “YALNIZ İNGİLİS DİLİ” (ENGLISH ONLY) İCTİMAİ-SİYASİ
HƏRƏKATININ TARİXİ VƏ DİNAMİKASI
HSM-060201-Dilşünaslıq (İngilis dili)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

D İ S S E R T A S İ Y A

Elmi rəhbər : _____

J.QƏRİBOVA

dosent

BAKI-2017

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	4-8
I FƏSİL. ABŞ-DA “YALNIZ İNGİLİS DİLİ” (ENGLISH ONLY) İCTİMAİ-SİYASİ HƏRƏKATININ MAHIYYƏTİ VƏ NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	9-37
1.1 Dilin səciyyəvi xüsusiyyətləri və siyasi arenada oynadığı rolu.....	9-24
1.1.1 Dil, düşüncə və mədəni kimlik anlayışları arasındakı əlaqə.....	9-13
1.1.2 “Rəsmi İngilis Dili” (Official English) yoxsa “Yalnız İngilis Dili” (English Only)?.....	13-20
1.1.3 Rəsmi dil və siyasi birlik.....	20-24
1.2 ABŞ-da “Yalnız İngilis Dili” (English Only) ictimai-siyasi hərəkatı: tarixi, sosial-siyasi və hüquqi aspektləri.....	25-37
1.2.1 Çoxmillətli ölkə hesab olunan ABŞ-da “Yalnız İngilis Dili” (English Only) ictimai-siyasi hərəkatına təkan verən addımlar.....	25-27
1.2.2 Dil məhdudiyəti, yüksək mühacirət və kənarlaşdırma siyasəti.....	27-31
1.2.3 ABŞ-da “Yalnız İngilis Dili” (English Only) ictimai-siyasi hərəkatı dəstəkləyən və ona zəmin yaradan qruplar.....	32-33
1.2.4 ABŞ-da “İspanofobiya”.....	34-37
II FƏSİL. ABŞ-DA “YALNIZ İNGİLİS DİLİ” (ENGLISH ONLY) İCTİMAİ-SİYASİ HƏRƏKATININ TƏHSİLDƏ VƏ İŞ YERLƏRİNDƏ SƏBƏB OLDUĞU NƏTİCƏLƏR.....	38-60
2.1 “Yalnız İngilis Dili” (English Only) ictimai-siyasi hərəkatının təhsilə təsiri.....	38-52
2.1.1 Təhsildə bərabərlik prinsipi və ABŞ-da təhsil hüquqları.....	38-42
2.1.2 Bilinqvizm və azlıqların ana dilində təhsil almasına qadağa qoyan qanunlar.....	42-47
2.1.3 Bilinqvizm haqqında müxtəlif dilçilərin yanaşmaları.....	47-52
2.2 ABŞ-da “Yalnız İngilis Dili” (English Only) ictimai-siyasi hərəkatının iş mühitinə təsiri.....	53-60

2.2.1 “Yalnız İngili Dili” (English Only) ictimai-siyasi hərəkatının ABŞ-da iş yerlərində yaratmış olduğu çətinliklər.....	53-55
2.2.2 İş yerlərində işçilər və sahibkarlar arasında baş vermiş dil münaqişələrinə dair məhkəmə prosesləri.....	55-60
Nəticə.....	62-65
Ədəbiyyat siyahısı.....	66-72

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. ABŞ-da 20-ci əsrin ikinci yarısından meydana çıxmış “Yalnız İngilis Dili” (English Only) ictimai-siyasi hərəkatı ingilis dilinin uzun illər boyunca dünya dilləri arasında tutduğu mövqenin daha da gücləndirilməsini hədəfə almış bir hərəkat hesab olunur. “Yalnız İngilis Dili” (English Only) ictimai-siyasi hərəkatının tarixinin dəqiq zaman baxımından iki əsr əvvələ söykəndiyi söylənilsə də bu hərəkatın hədəflədiyi məqsədlər ondan əvvəl də mövcud olmuş və bu günümüzədək davam etməkdədir. Müasir dünyanın dil mənzərəsini nəzərdən keçirdikdə bu gün bu prosesin hələ də davam etdiyini açıq-aydın görmək mümkündür.

Hazırda siyasi, iqtisadi, mədəni cəhətdən bir çox ölkələri qabaqlayan Amerika Birləşmiş Ştatları müxtəlif mədəniyyətlərdən, etnik qruplardan və millətlərdən olan insanlara ev sahibliyi edir. Birinci Dünya Müharibəsinin hökm sürdüyü 19-cu əsrin sonlarında çox saylı immiqrantların ölkəyə axın etməsi ABŞ-ın çoxmillətli dövlət hesab olunması üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Təsadüfi deyildir ki, belə bir dövlətdə etnik, irqi, cinsi və xüsusilə də, dil zəmnində yaranan münaqişələrin yaranması qaçınılmaz haldır.

Çoxları bu münaqişələrin həll yolunu ortaq dilin yaradılmasında, yəni ingilis dilinin rəsmi dil elan olunmasında görür. Bəziləri isə dövlət səviyyəsində rəsmi dilin yaradılmasını siyasi, iqtisadi, sosial və idarəçilik kimi gizli məqsədlərin təzahürü hesab edir. Elə bu səbəbdən, ingilis dilinin ABŞ-ın rəsmi dili olub-olmaması məsələsi uzun müddət müzakirə mövzusunə çevrilmişdir. Müzakirələrin məğzini əsasən “Bilinçsizlik”, “İkidualı Təhsil Sistemi”, ““Yalnız İngilis Dili” (English Only)”, “Rəsmi İngilis Dili”, “ABŞ-da İngilis Dili”, “İngilis Dili İkinci Dil Kimi”, “İngilis Dili+”, “İngilis Dili №1” və s. kimi başlıqlar ilə ifadə olunmuş hərəkatlar, ideyalar və təkliflər təşkil edir.

Bütün bu hərəkatları nəzərə alaraq, dilin mahiyyəti dərinəndən araşdırılmışdır. Dilin mahiyyəti dedikdə, dil və düşüncə, dil və cəmiyyət, dil və siyasi birlik və s. məsələlər də diqqətdən kənar qalmamışdır. Bildiyimiz kimi, dil ünsiyyət vasitəsi olmaqla bərabər, eyni zamanda bizim düşüncələrimizin də inikasındır. Bu o deməkdir

ki, biz ətraf aləm, obyektiv gerçəklik, hətta mücərrəd məfhumlar barədə düşüncələrimizi, biliklərimizi dil vasitəsilə çatdırırıq. Dil və düşüncə arasındakı sıx əlaqəni tədqiq etdikdə belə bir nəticəyə gəlmək olar: nə qədər çox dil varsa, bir o qədər çox fərqli düşüncə tərzidir. Bu baxımdan, dillərin müstəqilliyini qorumaq və hər bir kəsə öz dilindən istifadə hüququ vermək vacib məsələdir. “Yalnız İngilis Dili” (English Only) ictimai-siyasi hərəkatının cərəyan etməsi də bu hüquqların xüsusilə də dil azlıqlarının hüquqlarının pozulmasına səbəb ola bilər.

Bu məsələyə dil və kimlik arasındakı əlaqə baxımından da yanaşmaq lazımdır. Bildiyimiz kimi, hər bir şəxs eyni zamanda bir neçə qrupa aid ola bilər. Bu qruplara ailə, dostlar, şəhər, din, millət, məktəb, iş və s. daxildir. Qrup üzvlərinin bu qrupları əmələ gətirməsi üçün müəyyən ortaq dəyərlərə malik olması çox vacib şərtidir. Bu dəyərlər içərisində ən üstün mövqe dilə aiddir. Ona görə ki, dil həmin üzvlər arasında ünsiyyəti və anlamı təmin edən ən əsas vasitə rolunu yerinə yetirir. Üstəlik, qruplar özlərini digər qruplardan fərqləndirmək və özlərinin mədəni kimliyini nümayiş etdirmək məqsədilə müxtəlif dillərdən, yəni “ünsiyyət kodlarından” istifadə edirlər.

Bu mənada, dilin dil daşıyıcılarının mədəni kimliyi olduğunu nəzərə alsaq, dominant dilin yerli dillər üzərindəki təsirindən yan keçmək olmaz. Belə bir təsir də özü ilə birlikdə dil müxtəlifliyi, təhsildə bərabərlik prinsipi, mədəni kimlik, sosiopsixoloji və etnik qruplararası əlaqələr baxımından bir sıra problemlər meydana çıxarır. Bu cür problemlərin öhdəsindən gəlmək üçün ilk əvvəl həmin problemlərə təkən verən “Yalnız İngilis Dili” (English Only) və digər belə hərəkatların məğzini dərinləndirməli və sonrakı tədqiqatlarımızı da bu istiqamətdə aparmalıyıq.

“Yalnız ingilis dilindən” istifadə ilə bağlı digər bir mühüm məsələ Amerikada yaşayan mühacirlərin dil ilə bağlı üzləşdiyi çətinliklərdir. İngilis dilini rəsmi dil elan edən qanun olmasa belə, mühacirlər aydın şəkildə başa düşürlər ki, yaşadıkları ölkənin dilini öyrənmək onların cəmiyyətdə sosio-iqtisadi mövqeyini artırmaq baxımından önəmlidir. Lakin onların dilinin dəyər görmədiyi və “yalnız ingilis dilinin” dominantlıq təşkil etdiyi bir mühitdə onların yaşadığı psixoloji, sosial və digər problemlər nəinki dilçiləri narahat edən, hətta insan hüquqlarını bir daha nəzərdən keçirməyə vadar edən məsələlərdəndir.

Tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işində qarşıya qoyulmuş əsas məqsəd ABŞ-da “Yalnız İngilis Dili” (English Only) ictimai-siyasi hərəkatı və onun tarixi haqqında geniş təsəvvür yaratmaq, ingilis dilinin rəsmi dil elan edilməsi üçün atılmış addımları və onun koqnitiv inkişaf, psixoloji təsir, bilinçvizm, təhsildə bərabərlik hüququ, iş mühitlərində harmoniyanın qorunub saxlanması baxımından səbəb olduğu nəticələri müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- ABŞ-da yayılmış “Yalnız İngilis Dili” (English Only) ictimai-siyasi hərəkatı barədə indiyə qədər əldə olunmuş məlumatları toplayıb sistemləşdirmək;
- Dil və düşüncə, dil və mədəni kimlik, dil və siyasi birlik anlayışları arasındakı əlaqələri, onların bir-birinə qarşılıqlı təsirini aydınlaşdırmaq;
- İmmiqrantların ABŞ-a mühacirətinin mövcud dil siyasətinə nə dərəcədə təsir göstərməsini təhlil etmək;
- “Yalnız İngilis Dili” (English Only) ictimai-siyasi hərəkatı və ona qarşı başladılmış hərəkatların əsasını təşkil edən mühüm qanunlar, aktlar, bəyannamələr və digər bu kimi rəsmi sənədlərin məğzini öyrənmək;
- İspan dilindən istifadənin genişlədilməsinin nəticəsi olaraq İspanofobiyanın ortaya çıxmasının müxtəlif aspektlərini tədqiq etmək;
- Müxtəlif millətlərə ev sahibliyi edən ABŞ-da dil azlıqlarının hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı məsələlərin həllinə dair təkliflər irəli sürmək;
- Dominant dilin və digər yerli dillərin hüquqi statusunu müəyyənləşdirmək.

Tədqiqat işinin obyektı və predmeti. ABŞ-da “Yalnız İngilis Dili” (English Only) ictimai-siyasi hərəkatının tarixi və inkişaf dinamikasının dərinlən araşdırılması tədqiqatın obyektini təşkil edir. Tədqiqatın predmeti isə ABŞ-da “Yalnız İngilis Dili” (English Only) ictimai-siyasi hərəkatının mahiyyəti və nəticələrinin dərinlən öyrənilməsidir.

Tədqiqat işinin mənbələri. ABŞ-da “Yalnız İngilis Dili” (English Only) ictimai-siyasi hərəkatı ilə əlaqədar yazılmış kitablar, məqalələr, elmi əsərlər, internet

mənbələr, həmçinin bu hərəkəti nəzərdə tutan qanunlar, bəyannamələr, aktlar əsas informasiya mənbəyi funksiyasını yerinə yetirir.

İngilis dilinin rəsmi dil elan edilməsi məsələsi ilə bağlı başlanmış hərəkətlər içərisində ən geniş yayılmış olan “Yalnız İngilis Dili” (English Only) ictimai-siyasi hərəkətinin tədqiqi ilə Robert Fillipson, Ceyms Krauford, Pyer Bordiyö və başqa alimlər məşğul olmuşlar.

Tədqiqat işində istifadə olunmuş metod və üsullar. Tədqiqat işində təsviri, müqayisəli, genetik, deskriptiv, struktur, etimoloji, tipoloji metodlardan və kompleks təhlil üsulundan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. ABŞ-da başlanmış “Yalnız İngilis Dili” (English Only) ictimai-siyasi hərəkəti əsasən tənqidi nöqteyi-nəzərdən araşdırılmışdır. Bu dissertasiya işində isə müəllif məsələyə tənqidi yanaşma ilə bərabər tədqiqi aspektdən də yanaşmış və “Yalnız İngilis Dili” (English Only) hərəkətinin mənfi cəhətlərindən əlavə müsbət cəhətlərini də işıq üzünə çıxarmışdır.

Üstəlik, dissertasiyada bəhs olunmuş mövzuların bir çoxu cədvəllər və çox saylı nümunələr ilə izah edilmişdir.

Tədqiqat işinin elmi və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiyada tədqiq olunan mövzunun aktuallığını və ancaq son bir neçə il ərzində tədqiqata cəlb olunduğunu nəzərə alsaq, bu tədqiqat işində təqdim olunmuş məlumatlar sonrakı tədqiqatlar üçün ilkin mənbə rolunu oynaya bilər.

Dissertasiyada bir sıra mühüm suallar ortaya qoyulmuş və həmin suallara müvafiq olaraq cavab verilmişdir.

“Yalnız İngilis Dili” (English Only) ictimai-siyasi hərəkəti fonunda ümumiyyətlə, dil siyasəti məsələsinə də aydınlıq gətirilməsi digər belə hərəkətlərin də mahiyyətini açmağa kömək edir.

Tədqiqat işinin aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Ümumi Dilçilik kafedrasında müzakirə edilmiş, mövzu ilə bağlı iki məqalə yazılmışdır.

Tədqiqat işinin strukturu. Dissertasiya giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, obyekt və predimet, onun nəzəri-metodoloji bazası, elmi yeniliyi, elmi-praktiki əhəmiyyəti, aprobeiası və strukturu haqqında məlumat verilmişdir.

Birinci fəsil iki paraqrafdan ibarətdir. Bu fəsildə ABŞ-da “Yalnız İngilis Dili” (English Only) ictimai-siyasi hərəkatının mahiyyəti və nəzəri əsasları araşdırılmışdır.

İkinci fəsil də həmçinin iki paraqrafdan ibarətdir. Bu fəsildə isə ABŞ-da “Yalnız İngilis Dili” (English Only) ictimai-siyasi hərəkatının təhsildə və iş yerlərində səbəb olduğu nəticələr öyrənilmişdir. Bu fəsil birinci fəsil ilə müqayisədə daha çox təcrübi xarakter daşıyır.

Nəticə hissəsi hər bir fəsildə apardığımız tədqiqat ümumiləşdirilmələrini, müzakirə etdiyimiz başlıca sualın cavabını və gəldiyimiz nəticələri əks etdirir.

I FƏSİL

ABŞ-DA “YALNIZ İNGİLİS DİLİ” (ENGLISH ONLY) İCTİMAİ- SİYASİ HƏRƏKATININ MAHİYYƏTİ VƏ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1 Dilin səciyyəvi xüsusiyyətləri və siyasi arenada oynadığı rolu

1.1.1 Dil, düşüncə və mədəni kimlik anlayışları arasındakı əlaqə

Dil insanı digər canlılardan fəqləndirən və insana məxsus digər keyfiyyətlərin fəvqündə dayanan xüsusiyyətdir. Dil çox qədim zamanlarda toplu halında yaşayan insanların bir-birinə söz demək ehtiyacından, bir-biri ilə ünsiyyət saxlamaq zərurətindən ortaya çıxmışdır. Bu o deməkdir ki, dil insanlar arasında əsas ünsiyyət vasitəsi kimi çıxış edir.

Bundan başqa, dil açıq, dinamik, energetik, daim inkişafda olan bir sistemdir. Dil sabit sərhədlərə malik deyildir və buna görə də hibridlərdən, sonsuz sayda müxtəlifliklərdən ibarətdir. Dil həmçinin istifadəçiyə görə fərqlənən bənzərsiz fenomendir.

Dil həmçinin mənsub olduğu xalqın həyatı, mədəniyyəti, sosiol-iqtisadi mövqeyi və s. kimi amillər ilə də sıx bağlıdır. Bu bağlılıq nəticəsində dil xalqın folklorunun, ədəbiyyatının, nəğmələrinin və s. nəsildən-nəslə ötürülməsində əvəzsiz rol oynayır. Elə məhz buna görə də hər hansı bir xalqın milli şüuru, mədəni səviyyəsi inkişaf etdikcə onun dili də inkişaf edir və təkmilləşir.

Dilin bu nəsillərarası körpü funksiyasını onun tez-tez ictimai hadisə hesab olunması ilə izah etmək olar. Çünki dil ünsiyyət vasitəsi kimi yalnız müəyyən şəraitdə - insan cəmiyyətində yaranır və fəaliyyət göstərir. Dilin varlığı üçün bəşər cəmiyyətinin olması mühüm şərtədir. İnsan cəmiyyəti olmayan yerdə dil mövcud ola bilməz. Belə ki, yeni doğulan uşaq insanlarla ünsiyyət saxlamasa, yəni insan yaşamayan mühitdə böyüsə (və ya lal adamlar arasında tərbiyə olunsa), o danışa bilməz. [5, s.127-128]

Dilin digər bir önəmli xüsusiyyəti onun irqi və irsi cəhətlərlə bağlı olmamasıdır.. Buna sübut olaraq, belə bir nümunə göstərmək olar. Afro-Amerikan

əsilli uşaq körpəlik çağından valideynlərindən ayrı düşərək Azərbaycan ailəsində böyüyərsə, o, Azərbaycan dilində danışmağa başlayacaq. [6, s. 35]

Dil hər nə qədər ictimai hadisə sayılsa da, eyni zamanda individual fenomendir. “Həqiqətən də, eyni dildə danışan iki fərdə rast gəlmək qeyri-mümkündür” [51, s.18]. Bu sözlər fərdlərin dil azadlığına işarə edir. Sözlər mövcuddur, lakin sözlərin seçimi, ifadələrin yaradılması, onların müxtəlif zaman və məkanda işlədilməsi, müxtəlif situasiyalarda, müxtəlif kontekstlərə əsasən istifadəsi müxtəlif şəxslər tərəfindən müxtəlif cür həyata keçirilir. Şəxslər istər səs tonunda, istər qrammatik strukturlar, istərsə də sintaksis, leksik və digər aspektlərdə olsun müstəqildirlər.

Hər kəsin özünəməxsus düşüncələri, təcrübələri olduğu kimi dil də fərdə məxsusdur. Bu mənada dil və düşüncə arasındakı sıx əlaqədən bəhs edən Safir-Uorf fərziyyəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu fərziyyəyə görə insanlar dünyanı necə dərk edirsə, bunu öz dillərində o cür də əks etdirirlər. Məsələn, şimal-şərqi Avstraliyada Keyp-York əyalətində Pormprau aborigen tayfasının dilində istiqamət bildirən sağ, sol, ön, arxa və s. sözləri əvəzinə şimal, cənub, şərq və qərb kimi sözlərdən istifadə olunur. “Çəngəli boşqabın sol tərəfinə qoy” əvəzinə “Çəngəli boşqabın qərbinə qoy” cümləsi istifadə olunur [31, s.119].

Dillər və düşüncə arasındakı əlaqədən bəhs edən digər bir nümunə isə rənglərin müxtəlif dillərdə ifadə formalarıdır. Bildiyimiz kimi, dünyada müxtəlif rənglər və onların da hər birinin müxtəlif çalarları vardır. Lakin dillərin heç də hamısı rəngləri ifadə edəcək sözlərə sahib deyildir. Məsələn, Yeni Qvineyada yaşayan bir qəbilənin dili olan dani dilində rəngləri ifadə etmək üçün iki söz mövcuddur: açıq və tünd. Rus dilində isə hətta açıq mavi (qoluboy) və tünd mavi - göy (sinij) rənglərini ifadə etmək üçün ayrıca sözlər vardır [10, s.20]. Nigeriyada məskunlaşmış bir qəbilənin dili olan tiv dilində (Cədvəl 1.1) də rəngləri ifadə etmək üçün yalnız bir neçə söz mövcuddur [31, s.102].

Cədvəl 1.1 İngilis dili və tiv dilində rənglərin ifadə formalarına aid nümunələr

İngilis dili	Tiv dili
--------------	----------

Yaşıl	ii (açıq)	pupu (tünd)
Mavi		
Böz		
qəhvəyi	Nyian	
Qırmızı		
Sarı		

Digər bir nümunə kimi Azərbaycan dilində “göyərtili” sözünü göstərmək olar. Dilimizdə yaşıl sözü mövcud olduğu halda “yaşıl ot” əvəzinə “göy ot” ifadəsinin işlədilməsi düşündürücü məsələdir. Bunu öyrənmək üçün göy sözünü ilk dəfə işlətməmiş insanların hansı düşüncəyə əsasən bu sözü belə adlandırdıqlarını araşdırmaq lazımdır.

Bu o demək deyildir ki, adlarını çəkdiyimiz dillərin daşıyıcıları rəngləri birbirindən ayırd edə bilmirlər. Onlar da ruslar kimi rənglərin müxtəlifliyinin fərqindədirlər. Çünki gözlərimizin fiziologiyası demək olar ki, eynidir. Hər kəs çox cüzi rəng çalarlarını görmək və hətta onları açıq və ya tünd olmasına görə kateqoriyalara bölmək qabiliyyətinə malikdir. Sadəcə bu və ya digər səbəbdən həmin məfhumları ifadə edəcək sözləri özlərinin terminologiyasına daxil etmək ehtiyacı duymamışdılar.

Bu o deməkdir ki, dil bizim düşüncələrimizin inikasıdır. Nə qədər çox dil varsa, bir o qədər çox fərqli düşüncə tərzidir. Bu baxımdan dillərin müstəqilliyini qorumaq və hər bir kəsə öz dilindən istifadə hüququ vermək vacib məsələdir.

Dil azad ifadə formasıdır. Dildə seçimlər ya şəxslərin birbaşa özü ilə, ya da ətraf mühit və cəmiyyət ilə bağlı olur. Bu baxımdan dil aid olduğu fərdin və ya cəmiyyətin kim olduqları, onların özkeçmişi barədə adresatlara müəyyən sosial mesajlar ünvanlayır. Buradan belə aydın olur ki, dil tək-cə düşüncə ilə deyil, həmçinin mədəni kimlik ilə də sıx əlaqədədir.

Dilin milli varlığın mühafizəsindəki roluna dair dünya xalqlarının mütəfəkkirləri də çoxsaylı əsərlər yazmış, zəngin elmi-nəzəri irs qoyub getmişlər. Onların dil, kültür, millət məfhumlarının mahiyyəti haqqında gəldikləri qənaət və yekdil fikir budur ki, dil hər bir milli mədəniyyətin canı, cövhəridir. Dil milli

mədəniyyətin ən mühüm və davamlı daşıyıcısıdır. Dil milliyyətin təyininə başlıca amildir. Çox vaxt ana dili kimi də adlandırdığımız milli dil xalqın ruhu, psixologiyası və mənəvi dünyasıdır.

Görkəmli rus pedaqoqu Uşinskiyə görə, “Xalqın bütün milli-mənəvi irsi dil vasitəsilə gələcək nəslə ötürülür. Bu transformasiyanın ən davamlı amili olan dil nəinki xalqın həyatiliyini özündə ifadə edir, o, eyni zamanda məhz həyatın özüdür. Ana dili məhv olarkən, xalq artıq yox olur. Çünki Uşaq ana dilini öyrənərkən yalnız şərti səsləri öyrənmir. O, eyni zamanda ana dilinin doğma döşündən mənəvi həyat və qüvvət içir” [7, s.113].

Dilin milli birlik və tərəqqidəki rolunu Ş.C.Əfqani belə dəyərləndirirdi: “Əgər dil birliyi olmasa, milli vəhdətin həqiqi mahiyyəti və həyat gücü ola bilməz. Dil birliyi insanlar arasında çox mühüm əhəmiyyət kəsb edən əsas əlaqə vasitəsidir. O, müxtəlif məzhəbə qulluq edən tayfaları, müxtəlif arzularla yaşayan qəbilələri vahid bir millət bayrağı altına səsləyən, onların gücünü-qüvvəsini birləşdirib bir məqsədə doğru yönəldən, ictimai qüsurları birlikdə dəf etməyə, milli çətinlikləri birlikdə aradan qaldırmağa çağırən, ümumxalq səadətinə nail olmaq, müsibət və bədbəxtliklərdən nicat yolları arayıb tapmaq üçün hamını yekdil, həmrəy olmağa dəvət edən, gözəl yaşayışdan ibarət təzə həyata qovuşdurən, vətəndaşlarının əyinlərinə istiqlal paltarını geydirən əsas vasitədir” [3, s.9-10].

Eyni yanaşmanı biz Həsən bəy Zərdabidən üzü bəri müasir Azərbaycan ziyalılarının baxışlarında da izləyirik. Əli bəy Hüseynzadə də vaxtilə yazırdı ki, “elm və maarifin xalq tərəfindən mənimsənilməsi üçün, millət gərək öz dilində təhsil alsın, millət dilinin qədrini bilsin və onun tərəqqisinə çalışsın” [4, s.69].

Fəlsəfi dilçilik məktəbinin banisi, alman dilçisi V.Humboldtun – “Xalqın dili onun ruhudur və xalqın ruhu onun dilidir - bundan da güclü olan eynilik təsəvvür etmək çətindir” - fikrini dünyanın tanınmış dilçiləri də təsdiqləməkdədirlər. Ümumiyyətlə, dilin xalqın davranış və yaşam tərzi ilə bağlılığını tədqiq edən dilçilik məktəblərinin əksər nümayəndələri bu qənaətdədirlər ki, dil xalq ruhunun xarici təzahürüdür, mənəvi sərvətidir, elə bir güzgüdür ki, xalqın tarixi, dünyabaxışı, adət və ənənəsi öz əksini həmin güzgüdə tapır [1, s.3].

Bu mənada “Yalnız İngilis Dilindən” (English Only) istifadə Amerikada yaşayan mühacirlərə böyük çətinliklər yaradır. İngilis dilini rəsmi dil elan edən qanun olmasa belə mühacirlər aydın şəkildə başa düşürlər ki, yaşadıkları ölkənin dilini öyrənmək onların cəmiyyətdə sosio-iqtisadi mövqeyini artırmaq baxımından önəmlidir. Lakin onların dilinin dəyər görmədiyi və “Yalnız İngilis Dilinin” (English Only) dominantlıq təşkil etdiyi bir mühitdə onların yaşadığı psixoloji, sosial və digər problemlər nəinki dilçiləri narahat edən, hətta insan hüquqlarını bir daha nəzərdən keçirməyə vadar edən məsələlərdəndir. Çinli mühacirlərin bu baxımdan söylədikləri buna bariz nümunədir: “Əgər dil problemim həll oluna bilsəydi, hər şey daha yaxşı olardı”, “Həyat mənim üçün çox çətinidir, çünki mən ingilis dilində nə yazsa, nə də oxuya bilirəm”, “İngilis dilini bilmədiyim üçün özümü bu cəmiyyətdə lal və kor biri kimi hiss edirəm”.

1.1.2 “Rəsmi İngilis Dili” (Official English) yoxsa “Yalnız İngilis Dili” (English Only)?

Fiziki, coğrafi cəhətdən bir-birinə yaxın olan, ümumi maraqları bölüşən, bir-birilə tez-tez qarşılıqlı ünsiyyətdə olan insanlar ünsiyyət kodları yaradırlar. Bundan məqsəd effektiv ünsiyyətin təmin olunmasıdır. Kodların təşkili heç də insanların dil azadlığına məhdudiyət qoymur. Əksinə, insanlar bir-birini daha yaxşı anlamaq, ünsiyyətin əsas məqsədinə nail olmaq və niyyətlərini, mesajlarını ötürmək üçün bu kodlardan istifadə edir.

Burada belə bir sual meydana çıxır: ABŞ-da ingilis dili daha çox rəsmi dil kimi yoxsa ünsiyyət kodu kimi qəbul edilir?

İsveçrəli alim Ferdinand de Sössür “Ümumi dilçilik kursu” kitabında özünün istifadəçilərindən (danışan subyektlərdən) asılı olmayaraq mövcud olan kommunikativ kodların rəsmi dilin xüsusiyyətləri ilə üst-üstə düşdüyünü iddia edir. Dialektlərdən fərqli olaraq, belə bir dil ümumiləşmiş kodlaşdırma və tətbiqi üçün

lazım olan bütün formal şərtlərdən bəhrələnmişdir. Rəsmi dil aid olduğu formal sistemə dominantlıq qazandırır. Bu dominantlıq linqvistik cəmiyyətin (Blumfildin təbiri ilə desək eyni dil işarələri sistemindən istifadə edən insanların birliyi) üzvləri arsanda işləndikdə müşahidə edilir. [29, s.44-45]

Rəsmi dil genezis və sosial istifadə etibarilə aid olduğu məkanın (dövlətin) sərhədləri ilə məhdudlaşır. Vahid siyasi hakimiyyətin formalaşmasının tərkib hissəsi kimi rəsm dil yaradılır və vahid dil bazarının təməl nöqtəsi hesab olunur. Bundan başqa, bu dövlət dili rəsmi tədbirlərdə, konfranslarda, iş yerlərində, məktəblərdə, ictimai-siyasi müəssisələrdə nitq fəaliyyətinin hər bir prosesinin ehtiyatla, tədbirli şəkildə yerinə yetirildiyi nəzəri normalara malik olur. Rəsmi dildə “cahillik” yolverilməzdir. Elə bu səbəbdən rəsmi dil bir sıra geniş imkanlardan kənar qalır.

Ünsiyyət kodları və rəsmi dil hər nə qədər ümumiləşdirilmiş kodlaşdırmaya malik olsa da, müəyyən məhdudiyyətlərə məruz qalmaq kimi ortaq cəhətlər ehtiva etsə də bir sıra fərqlər vardır ki, onlardan boyun qaçıрмаq qeyri-mümkündür. Aşağıda adı çəkilənlər ünsiyyət kodları və rəsmi dil arasındakı əsas fərqləri müəyyənləşdirir:

- Ünsiyyət kodları insanların öz istəkləri əsasında yekdil razılaşmaya əsasən yaradılır. Rəsmi dil isə dövlət və ya hər hansı bir rəsmi qurum tərəfindən qəbul edilmiş qanunlara əsasən hər hansı bir dilin rəsmi dil elan olunması nəticəsində meydana çıxır.
- Ünsiyyət kodları effektiv ünsiyyət qurmaq məqsədi daşıyır. Rəsmi dil isə müəyyən bir kütlənin maraqlarına xidmət edir.
- Ünsiyyət kodları dominant dil formalaşdırmaya bilər. Rəsmi dil isə digər dillər üzərində üstün mövqeyə malik olur.
- Ünsiyyət kodları dillərin müxtəlifliyinə xələl gətirmir. Rəsmi dil isə digər dillərin, xüsusilə də yerli azlıqların dillərinin əhəmiyyətinə məhəl qoymur.
- Ünsiyyət kodları hər hansı bir qrupa, ölkəyə və hətta tək bir fərdə də aid ola bilər. Halbuki rəsmi dil aid olduğu məkanın (dövlətin) sərhədləri ilə müəyyənləşir.

Bu hərəkət ilə bağlı digər bir vacib məsələ ondan ibarətdir ki, ingilis dilinin ABŞ-ın rəsmi dili olmasına qarşı çıxanların böyük əksəriyyəti bu addımı ““Yalnız

İngilis Dili” (English Only) hərəkatı” adlandırır. Bəs bu cür adlandırma nə dərəcədə doğrudur ?

Hazırda ABŞ-da ingilis dilini özünün rəsmi dili elan edən 30 ştat vardır. Aşağıda (Cədvəl 1.2) həmin ştatların və onların rəsmi dillərinin adları verilmişdir [91]:

Cədvəl 1.2 ABŞ-ın ştatları və onların rəsmi dilləri

Yer	Rəsmi dil- İngilis dili	Digər rəsmi dillər	Qeyd
Alabama	+	-	1990-cı ildən
Alyaska	+		
Arizona	+	-	2006-cı ildən
Arkanzas	+	-	1987-ci ildən
Kaliforniya	+	-	1986-cı ildən
Kolorado	+	-	1988-ci ildən
Konnektikut	-	-	
Delaver	-	-	
Florida	+	-	1988-ci ildən
Corciya	+	-	1996-cı ildən
Havay	+	Havay	1978-ci ildən
Aydaho	+	-	2007-ci ildən
Illinoys	+	-	1969-cu ildən
Indiana	+	-	1984-cü ildən
Ayova	+	-	2002-ci ildən
Kanzas	+	-	2007-ci ildən
Kentukki	+	-	1984-cü ildən
Luiziana	-	-	Fransız dili xüsusi statusa malikdir.
Men	-	-	
Merilend	-	-	

Massaçusets	+	-	2002-ci ildən
Miçiqan	-	-	
Minnesota	-	-	
Missisipi	+	-	1987-ci ildən
Missuri	+	-	1998-ci ildən
Montana	+	-	1995-ci ildən
Nebraska	+	-	1923-cü ildən
Nevada	-	-	
Nyu-Hempşir	+	-	1995-ci ildən
Nyu-Cersi	-	-	
Nyu-Meksiko	-	-	1912-cildən bəri ispan dili xüsusi statusa malikdir.
Şimali Karolina	+	-	1987-ci ildən
Şimali Dakota	+	-	1987-ci ildən
Ohayo	-	-	
Oklahoma	+	-	2010-cu ildən
Oreqon	-	-	1989-cu ildən ingilis dili+
Pensilvaniya	-	-	1992-ci ildən ingilis dili+
Rod-Aylend	-	-	
Cənubi Karolina	+	-	1987-ci ildən
Cənubi Dakota	+	-	1995-ci ildən
Tennesi	+	-	1984-cü ildən
Texas	-	-	
Yuta	+	-	2000-ci ildən

Vermont	-	-	
Virciniya	+	-	1996-cı ildən
Vaşinqton	-	-	1989-cu ildən ingilis dili+
Qərbi Virciniya	+	-	2016-cı ildən
Viskonsin	-	-	
Vayominq	+	-	1996-cı ildən
Amerika Samoası	+	Samoa	
Quam	+	Çamorro	
Şimali Marian adaları	+	Çamorro, Karoliniya	
Puerto-Riko	+	Ispan	
Amerikan Vircin adaları	+	-	

Həmin ştatların bir çoxu özlərinin konstitusiyalarında və bəyənamələrində qeyri-rəsmi hallarda ingilis dilindən kənar dillərin istifadəsini qadağan edən qanun qəbul etməmişdir. Buna Luiziana ştatının dil haqqında qanunvericiliyini və Arizona ştatında qəbul edilmiş Təklif №103-ü nümunə göstərə bilərik [11, s.167].

Luiziana ştatında dil haqqında qanunvericilik [17, s.312]

Luiziananın əslində heç vaxt "rəsmi dil" elan edən qanunu olmamışdır. Üstəlik, o, 1812-ci ildə qeyri-ingilis dilli qrupun rəhbərlik etdiyi ittifaqa daxil olan ilk və yeganə ştat idi. Amma Luiziana ştatında fransız dilinin üstünlüyü Vaşinqtonda bəzi narahatlıqlar doğururdu. Konqres ştatın ilk konstitusiyasına ingilis dilli əhalinin hüquqlarını müdafiə edən müddəa daxil etməsini tələb etdi. Bu müddəa (sonradan çıxarılmışdır) tələb edirdi ki, bütün qanunlar və rəsmi sənədlər "Birləşmiş Ştatların konstitusiyasının yazıldığı dildə", yəni ingilis dilində dərc olunsun, *"Yalnız İngilis Dilində"* (*English Only*) deyil.

Vətəndaş Müharibəsinə qədər Luizianada fransız dilində sənədlər dərc olunmağa davam etdi. Qanunverici orqan da praktik zərurət kimi iki dildə fəaliyyətini davam etdirmişdir. Çoxsaylı rəsmi şəxslər, o cümlədən qubernator Jak Villere (1816-1820) ingilis dilində danışdı. Luiziananın 1845-ci il konstitusiyası fransız dili hüquqlarını tanıyırdı. 1847-ci ildə qəbul olunan qanunla Luizianada dövlət ümumtəhsil məktəblərində ikidilli təlim prosesi rəsmiləşdirildi.

Luiziananın hazırkı (1974) konstitusiyasının 4-cü paragrafının 12-ci maddəsində nəzərdə tutulur:

İnsanların müvafiq tarixi, linqvistik və mədəni köklərini qoruyub saxlamaq, inkişaf etdirmək və təbliğ etmək hüquqları tanınır.

Bu prinsip həmçinin Luiziananın yenidən hazırlanmış nizamnaməsində də (43:204) əks olunur:

Məhkəmə prosesi və ödənilməyən vergilərə görə əmlakın satışı ilə əlaqədar, yaxud məhkəmə prosesi və ya hər hansı digər hüquqi prosesə əsasən reklamlar tələb olunduqda, ingilis dilində hazırlanmalıdır və bundan başqa fransız dilində nüsxə də əlavə oluna bilər. Dövlət və yerli rəsmilər, ictimai müəssisələr ingilis dilinə başqa fransız dilində də sənədlər dərc etdirmək kimi ənənəvi hüququ yenidən təsdiq edilir.

Təklif №103 Arizona konstitusiyasında “Dil haqqında” müddəanın ingilis dilini rəsmi dil elan edən yeni müddəa ilə əvəz olunmasını nəzərdə tuturdu. Bu müddəaya görə dövlət və ya yerli hökumət rəsmilərindən ingilis dilinin rəsmi dil kimi rolunu inkişaf etdirmək, onu qoruyub saxlamaq və mühafizə etmək tələb olunurdu. Bundan başqa, təklifə dövlətə məxsus və ya dövlətin səlahiyyəti çərçivəsində onunla əlaqədar olan hər bir rəsmi iş və sənədlərin də ingilis dilində yerinə yetirilməsi daxil idi. Təklifdə ingilis dilindən kənar dillərdə icra oluna biləcək işlər və situasiyalar da əks olunmuşdur. Bunlara aşağıdakılar daxildir:

- Dövlət qanunu ilə qeyri-ingilis dillərinin istifadəsinə icazə verildikdə və ya tələb olunduqda
- İngilis dilindən başqa digər dillərin tədrisi zamanı və yerli amerikalı dillərindən istifadə zamanı ehtiyac duyulduqda

- İctimai səhiyyə və təhlükəsizlik, o cümlədən hüquq mühafizə, fəvqəladə hallar, zərərçəkən şəxslərin və ya müttəhimlərin hüquqları ilə bağlı fəaliyyətləri, xidmətləri və hərəkətləri nəzərdə tutan hallarda
- Eşitmə əngəlli və ya yazı-oxu bilməyən insanlara yardım zamanı
- Hökumət rəsmiləri ilə xalq arasında qeyri-rəsmi danışıqlar və tərcümə prosesi zamanı
- Turizm, kommersiya və ya beynəlxalq ticarət fəaliyyəti zamanı [90]

Təklif №103 şəxsi ünsiyyət zamanı ingilis dilindən istifadə edən şəxslərə qarşı ayrı-seçkiliyi qadağan edir.

Tərəfdarların irəli sürdükləri arqumentlər aşağıdakılardır :

- İngilis dili Arizona ştatının rəsmi dili təyin olunmalıdır. Prezident Teodor Ruzveltin də dediyi kimi bizim bir dilimiz var, o da ingilis dilidir.
- İngilis dili həmişə milyonlarla immiqrantların amerikan cəmiyyətinə qəbul edilməsi üçün ilkin vasitə olmuşdur. Ortaq bir dil birliyi və anlamı təmin edir, sağlam millət üçün vahid valyuta qədər son dərəcə böyük əhəmiyyət daşıyır.
- Əgər hökumətimiz immiqrantların hər yeni qrupuna ingilis dili əvəzinə onların öz dilində kömək etsəydi həqiqətdə amerikan olmaq istəyən heç kim olmazdı. Arizonalılar bütün bu faktları tanınmalı və bütün rəsmi hökumət işlərinin ingilis dilində həyata keçirilməsini tələb etməlidirlər.
- İngilis dilini rəsmi dil elan etməklə biz milyonlarla sənədin əbəs yerə yüzlərlə dilə tərcümə olunmasının qarşısını ala bilərik. Bu o demək deyil ki, həmin dillər istifadədən kənar qalacaq. Ticarətdə və turizm ingilis dilindən kənar dillərdən hələ də istifadə edə bilərik. Bununla yanaşı, ingilis dilinin rəsmi status qazanması ingilis dilini öyrənmək istəyən immiqrantların işini asanlaşdıracaq, bununla da onlar cəmiyyətdə əsil amerikan vətəndaşı kimi təmsil olunacaq və bir sıra imkanlardan faydalana biləcəklər. Rəsmi ingilis dili birliyin yaranmasına səbəb olur.
- Rəsmi ingilis dili immiqrantlara imkan yaradır.
- Rəsmi ingilis dili ümumi maraqlara xidmət edən dövlət deməkdir.

- Rəsmi ingilis dili dövlət xidmətlərinin bir neçə dildə yerinə yetirilməsi xərclərini aradan qaldıracaq [90].

Təəccüblüdür ki, 2015-ci ilin statistikasına əsasən məlum oldu ki, 54 dövlət ingilis dilini özünün rəsmi dili kimi qəbul etmişdir və həmin dövlətlərin heç biri “Yalnız İngilis Dili” (English Only)” dövlətləri adlandırılır.

Texnologiyanın inkişaf etdiyi və müxtəlif mənşədən olan millətlərin bir-birinə inteqrasiya etdiyi bir dövrdə ikinci bir dil öyrənmək zərurəti meydana çıxmışdır. ProEnglish kimi qeyri-rəsmi təşkilatlar da çox güman ki, bu zərurətin fərqiindədir və heç də digər dillərin öyrənilməsinə qarşı antipatik hərəkətlər sərgiləmir.

Dərindən araşdırdıqda məlum olur ki, bu təşkilatların çoxunun məqsədi məhz ABŞ kimi çoxdilli, çoxmillətli bir dövlətdə özlərinin doğma dillərini və onun statusunu digər dillərdən qoruyub saxlamaqdır. Lakin bu addımın atılması asan deyildir və çox saylı etirazlar ilə qarşılaşması normal haldır.

Burada bəzi məqamlara diqqət yetirmək yerinə düşərdi. Pyer Burdiyönün “Dil və simvolik gücü” kitabında bəhs etdiyi kimi sözlər simvolik gücə malikdir [14, s.35].

“Yalnız İngilis Dili” (English Only) ifadəsi ilə rəsmi ingilis dili ifadəsini müqayisə etdikdə aydın olur ki, birincisi özündə müstəsnaqlıq və linqvistik üstünlük mesajı verir. Bu da ana dili ingilis dili olmayanlara emosional təsir bağışlayaraq ingilis dilinin rəsmi ingilis dili elan olunmasına qarşı hərəkət etməyə sövq edir. Əksinə isə ikinci termin o mənəni verir ki, dövlət sənədlərində, qanunlarında, müəssisələrində və digər rəsmi qurumlarda ingilis dilindən istifadə olunacaq, amma bu o demək deyil ki, digər dillər qadağan olunacaq.

1.1.3 Rəsmi dil və siyasi birlik

İnsanlar arasındakı dil və linqvistik fərqlərin siyasi arenaya daşınması dil siyasəti adlanır. Siyasətin bu növü müxtəlif formalarda təzahür edə bilər:

- Hər hansı bir dilin rəsmi dil olaraq tanınması dil siyasətinə nümunə ola bilər. Rəsmi dilin elan edilməsi o deməkdir ki, region və yaxud ölkəyə aidiyyəti

- olan bütün rəsmi sənədlər rəsmi dil adlandırdığımız dildə nəşr olunmalıdır. Bu qayda məhkəmənin çıxardığı qərarlara, hökmlərə, sübutlara da aid edilə bilər.
- Birdən çox əsas dilə malik olan ölkələrdə dövlət əsasən bir qrupun dilini digər qrupun dili üzərində üstün tutmaq kimi gizli siyasi məqsədlər güdə bilər. Bu cür məqsədlər məhz dil siyasətinə uyğun gəlir. Belə ölkələrdən biri də Belçikadır.
 - Sadəcə bir əsas dilə malik olan ölkələrdə isə dil siyasəti əsasən immiqrantların dilləri ilə bağlı məsələləri nəzərdə tutur. İmmiqrantlar köç etdikləri ölkənin dilini daha yaxşı öyrənmək və dil hüquqlarından tam şəkildə istifadə etmək məqsədi ilə tam vətəndaşlıq hüququ əldə etməyə çalışırlar. Bu tip ölkələr sırasında Avstraliyanı misal çəkmək olar.
 - Müxtəlif vaxtlarda isə dil siyasəti dil azlıqlarını hədəfə alır. Burada 2 cür məqsəd nəzərdə tutulur. Birincisi azlıqların dilini irəli çəkməklə onların mədəni kimliyini mühafizə edib inteqrasiya prosesinə kömək etməkdir. İkincisi isə ölkədə çoxluğun dilini ön plana çıxarmaqla və azlıqların dilini müəyyən bir sahədə ya da bütövlükdə qadağan etməklə milli kimliyi və dövlətçiliyi qoruyub saxlamaqdır. Hazırki dövrdə dəstəklənən azlıqların dillərinə İspaniyanın tarixi Leon regionunun şimal və qərbində (müasir Leon, Zamora, və Salamanka bölgələrində) və Portuqaliyada bir neçə qonşu ərazilərdə danışılan Leon dilini və Böyük Britaniyada Uelsdə və Argentinanın Çubut ərazisində yayılmış Valli dilini nümunə göstərmək olar. Təzyiqlərə məruz qalmış azlıqların dilinə isə Hind-Avropa dillərinin kelt qrupuna daxil olan Brəton dilini aid etmək olar.
 - Dil siyasəti bəzən də dialektlərə istinad edir. Siyasətçilər dialektlərdən istifadə edərək özlərini xalqdan biri kimi göstərərək ictimaiyyətin diqqətini çəkməyə, bəzən isə onlara dəstək olduğunu göstərməyə çalışırlar.
 - Digər bir hal isə eyni dilin dialektlərini ayrı bir dil kimi qəbul edərək milli kimlik ruhunu qüvvətləndirməkdir. Məsələn, Danimarka-Norveç və serb-xorvat dilləri eyni dilin regional dialektləridir. Hətta linqvistik cəhətdən eyni dil olsalar da serb dilində kril əlifbasından, xorvat dilində isə latın əlifbasından

istifadə olunur. Müstəqil dil hesab olunmayan dillərdən də dil siyasəti üçün istifadə oluna bilər (məs; Makedon dili).

- Eyni bir dildə müxtəlif yazı sistemlərinin mövcudluğu da dil siyasəti ilə bağlı mübahisəli məsələlərdəndir. Bunlara aşağıdakıları nümunə göstərə bilərik:
 - Rus dilinin orfoqrafiyasının sadələşdirilməsi ilə bağlı aparılan islahatlar
 - Çin dilində klassik və müasir əlifbalar barəsində gedən müzakirələr
 - Belarus dilində iki növ əlifbanın mövcudluğu
 - Kril əlifbası ilə yazılan Moldav dili. Moldovanın rəsmi dilinin "moldav dili" adlandırılması daha çox İkinci Dünya Müharibəsi başlanan zaman Moldovanın SSRİ-yə birləşdirilməsi ilə əlaqədardır. Moldova Prezidentinin səlahiyyətlərini icra edən Mixay Gimpuş bu məsələ ilə bağlı parlamentdə çıxış edib. O, bildirib ki, "moldav və rumın dillərinin eyniliyi hamı tərəfindən tanınıb. Artıq hər şeyi öz adı ilə çağırmaq, Stalinin dillər haqqındakı nəzəriyyəsinin arxasında gizlənməkdən qaçmaq lazımdır". Moldova parlamentinin rəhbəri bəyan edib ki, moldav və rumın dillərinin eyniliyi haqqında qərarı Rusiya, Rumıniya, Moldova və digər ölkələrin elmlər akademiyaları veriblər. Bu ideya respublikanın yeni konstitusiyası layihəsində əksini tapıb [83].

Bəziləri dövlət səviyyəsində rəsmi dilin yaradılmasını siyasi, iqtisadi, sosial və idarəçilik kimi gizli məqsədlərin zahiri təzahürü hesab edirlər. Elə bu səbəbdən, ingilis dilinin ABŞ-ın rəsmi dili olub-olmaması məsələsi uzun müddət müzakirə mövzusunda çevrilmişdir. Müzakirələrin məğzini əsasən "bilinqvizm", "ikidilli təhsil sistemi", "“Yalnız İngilis Dili” (English Only)", "Rəsmi ingilis dili", "ABŞ-da İngilis dili", "İngilis dili ikinci dil kimi", "İngilis dili+", "İngilis dili №1" və s. kimi terminlər ilə ifadə olunmuş hərəkətlər, ideyalar və təkliflər təşkil edir [85].

Rəsmi dil siyasəti həyata keçirmək zərurətini ön plana çəkən qanunvericiliyin məqsədəuyğunluğu yeni məsələ deyildir. Bu, ölkənin bütün tarixi boyu müzakirə olunan bir mövzudur. Ceyms Krauford (1992) "Dil öhdəlikləri" adlanan kitabında bu mövzuda hər iki mövqedə dayanan fikirləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmişdir:

"Tərəfdarları üçün, iş göz qabağındadır: ingilis dili həmişə bizim ortaqlığımız və müxtəlif irqi, etnik və dini qrupların qovuşduğu ölkədə münaqişələrin həllində bir vasitə olmuşdur. İngilis dilinin üstünlüyünü təsdiq etmək ABŞ-da birləşdirici qüvvə yaratmaq deməkdir. Bundan əlavə, ingilis dili sosial mobillik və iqtisadi inkişaf üçün mühüm vasitədir. İngilis dili haqqında düzəliş immiqrantlara kənar qalmaqdan əlavə onlara qoşulması üçün ümidverici və hökumətə isə ingilis dilinin öyrənilməsinə ləngidə biləcək siyasi hərəkətlərə qarşı ehtiyatlı olması üçün xəbərdar edici müraciət göndərir.

"Rəqiblər üçün isə rəsmi ingilis dili ilə "Yalnız İngilis Dili" (English Only) eyni mənə ifadə edir: hər ikisinin məqsədi digər dillərdə əsaslı istifadənin dayandırılması yolu ilə anqlı mədəniyyətin diklə olunması deməkdir. Düzelis hətta özəl sektorda vətəndaş hüquqları, təhsil imkanları və azad danışmaq hüququnu təhlükəyə məruz qoyur. Bu azlıqların, o cümlədən meksikan-amerikalıların, amerikan-hinduların mədəni irsinə həqarət hesab olunur. Ən pisi də odur ki, "Yalnız İngilis Dili" (English Only) hərəkəti amerikan vətənpərvərliyi (18, s. 2-3) pərdəsi altında irqçilik və milliyətçilik kimi qərəzli münasibətlərə haqq qazandırmaya xidmət edir.

ABŞ-ın dil siyasətinə tənqidi mövqe əvəzinə tədqiqi nöqtəyi-nəzərdən yanaşan bir sıra tədqiqatçılar bir çox üstünlüklər və qeyr-üstünlükləri müəyyən etmişlər.

Bir neçə üstün cəhətlərin adını qeyd etməkdə fayda vardır:

- 1) Dil xalqın tarixinin daşıyıcısı və mədəni dəyərlərinin ötürücüsüdür.
- 2) Ortaqlıq bir dil cəmiyyətin bütün üzvlərinin eyni dərəcədə bu dəyərlərdən faydalanmasına şərait yaradır.
- 3) Ortaqlıq bir dil digər mədəniyyətlərin üstünlüyü ələ almasına imkan verməyəcəkdir.
- 4) Bu həmçinin milli birlik, ittifaq və sosial kimlik üçün vacib sayılır.
- 5) Ortaqlıq dil, yəni ingilis dili amerikan olmağın əsas xüsusiyyətini daşıyır və amerikalıları bir millət olaraq birləşdirir.
- 6) Ortaqlıq dil ingilis dilinin linqvistik arenada qələbə qazanması deməkdir.
- 7) Ortaqlıq dilin olması bilinçsizmə ayrılan xərcləri azaldır.

8) Faktıdır ki, amerikanların 97%-i ingilis dilində sərbəst və səlis danışır [19, s. 501].

Sadaladığımız bu üstünlüklərdən başqa bəzi qeyri-üstünlüklər də vardır ki, onları nəzər çatdırmaq mühüm hesab olunur:

1) Ortaq dilin olması ölkədə mədəniyyət müxtəlifliyinə məhəl qoymamaq deməkdir.

2) Belə bir addımın atılması ingilis dilində danışan əhali ilə ingilis dilində danışa bilməyənlər arasında qərəz yaranmasına səbəb olacaqdır.

3) Bilinçvual təhsil dünya miqyasında qarşılıqlı ünsiyyət və anlama üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan rəsmi dilin yaradılması bilinçvual təhsilə mane olacaqdır.

4) Amerika hər nə qədər inkar etsə də digər ölkələr bilinçvual təhsil proqramları nəticəsində xeyli inkişaf etmiş və səmərə qazanmışdır.

5) Qloballaşan dünyamızda çox dil bilən insan kapitalına hər bir elm və digər sahələrdə ehtiyac duyulur. Ən çox tələbat olan sahə isə biznes sahəsidir [17, s. 520].

Əslində dilləri sadə və ya mürəkkəb olaraq kateqoriyalara ayırmaq yanlış fikirdir. Çünki bütün dillər eyni səviyyədə mürəkkəbdir və linqvistik relevantlıq prinsipinə əsasən istənilən fikri ifadə etmək imkanına malikdir. Xüsusi bir dildən istifadə etmək o demək deyildir ki, həmin dil üstün və ya aşağı səviyyəli dildir. Bildiyimiz kimi hər bir uşaq aid olduğu cəmiyyətin, mühitin dilini öyrənmək bacarığına malikdir. Bu proses generativ qrammatikada universal dil qazanma xüsusiyyəti adlanır. Noam Xomskinin fikrincə, hər bir insan doğulduğu andan etibarən mövcud olan dili mənimsəmə qabiliyyətinə malikdir və bu da ona istənilən dilin strukturunu asanlıqla öyrənməsinə səbəb olur.

Şübhəsiz, dil insanı digər bütün canlılardan fərqləndirən ən başlıca və səciyyəvi əlamətdir. Elə məhz buna görə də yerli azlıqların dillərinə qadağan qoymaqla onları tərkibi olduqları bir şeydən məhrum etmiş oluruq.

1.2 ABŞ-da “Yalnız İngilis Dili” (English Only) siyasəti: tarixi, sosial-siyasi və hüquqi aspektləri

1.2.1 Çoxmillətli ölkə hesab olunan ABŞ-da “Yalnız İngilis Dili” (English Only) siyasətinə təkan verən addımlar

Əgər hər hansı bir ölkədə mədəniyyətlərin müxtəlifliyi normal və xoş qarşılırsa bu cür münasibət multikulturalizm adlanır. Multikulturalizmdən məqsəd eyniliklərə deyil, fərqliliklərə dayanaraq insanlar arasında qarşılıqlı anlama və ünsiyyəti təmin etməyin yollarını axtarmaqdır. Etnik qrupların ölkəyə verdikləri töhfələr də multikulturalizmin dayaq nöqtəsini təşkil edir. Hər bir qrupun bir-birinə öyrədəcək və bir-birindən öyrənəcək çox şeyi vardır.

Multikulturalizm modelinə əks mövqedə dayanan uyğunlaşdırma modeli isə azlıqların özlərinin mədəni dəyərlərini və adət-ənənələrini atıb çoxluğun dəyərlərini mənimsəməsi prinsipini dəstəkləyir. Bu modelə bir qayda olaraq ana dilinin itirilməsi və “ev sahibinin dili”nin qəbul edilməsi daxildir.

Noam Xomskinin sözləri ilə desək “dil məsələləri əsas etibarilə güc, qüvvə məsələləridir”. Tarixlər boyu dillərin çoxu dəyərdən salınmış, zəbt olunmuş, özününküləşdirilmiş və bəzilərinə qismən müstəqillik verilmişdir. Qeyri-İngilis dillərinin böyük əksəriyyəti zorla məhv etmə və özününküləşdirmə kimi siyasətlərə məruz qalmışdır.

Güman edilir ki, İngilis dilinin Amerikanın rəsmi dili elan edilməsi yolunda atılan ilk addım 1780-ci ildə Con Adams tərəfindən Kontinental Konqresə təqdim olunan İngilis dilindən istifadənin genişləndirilməsi və saflaşdırılması məqsədilə rəsmi akademiyanın yaradılması təklifi olmuşdur. Bu təklif qeyri-demokratik və fərdlərin azadlığına zidd hesab olunduğu üçün qəbul edilmədi [13, s. 173].

1907-ci ildə ABŞ prezidenti Teodor Ruzvelt yazırdı: “Bu ölkədə yalnız bir dil qəbul olunandır, yəni İngilis dili. Yalnız bu dil vasitəsilə biz xalqımızı Amerikan milliyyətindən olan əsil amerikalılar kimi görməyi ümid edə bilərik.” Teodor Ruzveltə görə dil və vətəndaşlıq arasındakı əlaqə qeyd-şərtsiz və birmənalı idi. “Əgər bir amerikalı İngilis dilində danışmırsa, o, amerikalı deyildir” [68, s.38].

Ölkənin tarixi boyu ingilis dilinin rəsmi dil elan edilməsi ilə bağlı bir çox cəhdlər edilməsinə baxmayaraq bu barədə ilk qanuni tədbirlər birinci dünya müharibəsindən əvvəl görülməyə başlandı. Bu vaxt bir neçə ştat ictimai və özəl təlim-tədris müəssisələrində ingilis dilindən kənar dillərin istifadəsini qadağan edən qanunlar qəbul etdi. Bütün bunlar “amerikanlaşdırma” hərəkatına təkan verdi.

1919-cu ildə Nebraska 8-ci sinifə qədər tədrisin “Yalnız İngilis Dilində” (English Only) keçirilməsinə qərar verən qanun qəbul etdi [48, s. 15].

1923-cü ildə ABŞ-ın Ali Məhkəməsi qərar çıxardı ki, Konstitusiyanın müdafiəsi bütün hamıya – ana dili ingilis dili olanlara, hətta digər dildə danışanlara da şamil olunur [48, s. 19].

1923-cü ildə konqresmen Vaşinqton C. Mak Kormik tərəfindən hazırlanmış bir təklif ABŞ-ın milli dili ilə İngiltərənin milli dilini fərqləndirmək üçün "Amerikan" dilinin milli dil elan edilməsi barədə ilk qanunvericilik qanunu oldu. Bu qanun layihəsi güclü dəstəyə, xüsusilə də Britaniyanın təsirindən hiddətlənmiş irlandiyalı köçkünlərin dəstəyinə baxmayaraq Konqresdən keçə bilmədi [44, s. 20].

İngilis dilinin rəsmi dil elan edilməsi üçün qəbul edilmiş qanunlardan biri də “Rəsmi ingilis dili bəyənaməsi” aktıdır (1995). ABŞ-ın Nümayəndələr palatasında qəbul edilmiş bu akt dövlətin dil siyasətini güclü şəkildə dəstəkləyir. Aktda bəyan edilir:

- İngilis dili ABŞ hökumətinin rəsmi dili elan edilir və ABŞ hökuməti də öz növbəsində vətəndaşların fiziki və əqli qabiliyyətlərini nəzərə alaraq onların ingilis dilində yazmaq, oxumaq və ondan istifadəsini dəstəkləyib irəli çəkməlidir.
- ABŞ hökumətinin məmurları, iş sahibkarları və vətəndaşları arasında ünsiyyət ingilis dilində aparılmalıdır.
- İmmiqrasiya ilə bağlı və amerika vətəndaşlığı əldə etmək üçün müraciət edən şəxslərdən ingilis dilində bilməsini tələb etməli və bütün xidmətlər ingilis dilində həyata keçirilməlidir.

- Bu qanun dini məqsədlər və xarici dildə aparılan təlimlərdə beynəlxalq ünsiyyət üçün ingilis dilinin işlədilməsinə və dövlət sənədlərində ingilis dilindən başqa dillərdə işlədilən terminlərin istifadəsinə aid edilmir.
- Bu fəsil ilə uyğun gəlməyən, xüsusilə də Bilinqvual Təhsil (1965-ci ildə qəbul edilmiş ibtidai və orta təhsil aktının 7-ci başlığı) və Bilinqvual bülleten (Səsvermə hüquqları aktının 203-cü bölməsi) hökmlərinin ləğvinə istinad edən hər hansı bir dövlət və ya federal qanunu üstələyir [41, s. 155].

Rəsmi ingilis dili ilə bağlı digər bir qanun isə hökumətin “Dil haqqında” 1995-ci il aktıdır. Bu akt aşağıda sadalayacağımız iki müddəə istisna olmaqla mahiyyət etibarilə “Rəsmi ingilis dili bəyannaməsi” aktına bənzərsə də daha az sərt qanunlar irəli sürür:

- Hökumət məqsədləri üçün ingilis dilindən istifadə ABŞ-da həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmayan sənədləri, siyasətləri və fəaliyyətləri, o cümlədən zərərçəkənlərin, müttəhimlərin hüquqları və ümumi səhiyyə ilə əlaqədar digər sənədləri, siyasətləri və fəaliyyətləri nəzərə almır.
- Bu qanun dövlətin hər hansı bir qanununu üstələyə bilməz [41, s. 160].

1.2.2 Dil məhdudiyyəti, yüksək mühacirət və kənarlaşdırma siyasəti

ABŞ-ın çoxmillətli ölkə adlandırılmasının başlıca səbəbi müəyyən bir dövr ərzində immiqrantların bu ölkəyə aramsız mühacirəti olmuşdur. Müxtəlif etnik qruplardan olan immiqrantlar da özləri ilə birlikdə dil, mədəniyyət, din kimi dəyərləri də buraya daşımışdır. Heç təsadüfi deyildir ki, bu cür müxtəliflik qruplararası toqquşmalara səbəb olmuşdur.

2009-cu ilin statistikasına əsasən ABŞ-da yaşayan müxtəlif etnik qrupların sayı aşağıdakı kimi hesablanmışdır:

- 80% anqlo-amerikan
- 16% ispan və ya latın mənşəli
- 13% afriko-amerikan
- 5% asiyalı

- 1% amerikan-hindu
- 0.2% havayalı [88]

Milliləşmə yolunda ingilis dilinə olan ilk tələb şərq-qərbi Avropadan gələn mühacirlərin ABŞ-a gəlişinə məhdudiyyət qoymaq kimi gizli məqsəd daşıyırdı. Hələ Birinci Dünya müharibəsi zamanı özünüküləşdirmə siyasətinə alternativ olaraq mühacirlərin ölkədən çıxarılması barədə tez-tez müzakirələr aparılırdı.

1916-cı ildə Federal Təhsil Bürosu ilə sıx əməkdaşlıq edən MAK (Milli Amerikanlaşdırma Komitəsi) 3 il müddətində vətəndaşlıq üçün müraciət etməyən xaricilərin deportasiya edilməsi barədə Konqresə qanun layihəsi təqdim etdi. ABŞ Konqresi 1918-ci ildə imzaladığı Mədaxil Aktında ölkənin qeyri-sakinlərinə ikiqat vergi tətbiq olunacağına dair göstəriş verdi. Bu addımın özü də milliləşdirmə siyasətinin bir hissəsi idi. 1919-cu ildə 15 ştat təlim-tədrisin “Yalnız İngilis Dili” (English Only)ndə aparılması haqqında qərar qəbul etdi. Oreqon xarici dildə nəşr olunan qəzetlərin ingilis dilində tərcümələri ilə birlikdə çap edilməsini tələb edən qanun qəbul etdi. Kaliforniyada təsdiqlənən bir qərarla isə xarici vətəndaşlar səsvermə hüququ əldə etmək üçün 10,20 dollar dəyərində pul ödəmək məcburiyyətində qaldılar [58, s. 34].

Birinci Dünya Müharibəsinin hökm sürdüyü İXX əsrin sonları çox saylı immiqrantların köçü və eyni zamanda yeni gələnləri amerikanlaşdırmaq kampaniyalarına şahidlik edirdi.

1911-ci ildə federal komissiya yeni immiqrantların köhnə immiqrantlardan daha az bacarıqlı və istedadlı, ingilis dilini öyrənməkdə daha yavaş, ailəyə və vətənə daha çox bağlı, vətəndaşlıq almaq üçün isə daha az istekli olduqları haqqında məlumat verən 42 cildlik “Xarici mənşəli əhalinin tədqiqatı”nı buraxdı. 1919-cu ildə “Amerika Sosiologiyası” jurnalında dərc olunan bir məqalə də həmin mövzunu işıqlandırdı. Məqalədə əvvəlki immiqrantlardan fərqli olaraq yeni gələnlərin Amerikanı özlərinin daimi torpağı, yaşayış yeri kimi görmək istəmədikləri və amerikan olmaq üçün heç bir şey göstərmədikləri vurğulanırdı. Rusiya İmperiyası, Avstriya-Macaristan və Balkanlardan gələn yeni immiqrantlar Britaniya adaları, Almaniya, Hollandiya və şimal-qərbi Avropanın digər bölgələrindən gələn köhnə

immiqrantlar ilə müqayisədə kasıb və daha az demokratiya ənənələrinə malik idilər. Avropanın həmin bölgələrindən gələnlərin ilk dalğası ümumi sosial dəyərlərə və ənənələrə, o cümlədən müəyyən mənada oxşar sosial-iqtisadi və siyasi təcrübəyə malik idi. Bundan başqa, onların çoxu protestant idi, lakin sonrakılar əsasən katolik və ya yəhudi olmağa meyil edirdilər [58, s. 33].

Yeni immiqrant qrupları böyük axınlarla 1875-ci ilin əvvəllərində ABŞ-a köç etməyə başladı və təxminən bu qrupların 10%-i cənub-şərqi Avropadan gəlirdi. Bu faiz hər il artmağa davam etdi. Bu rəqəm 1896-cı ilə qədər 57%-ə çatmışdı, 1902-ci ildə isə artıq 76%-i keçmişdi. 1873-cü ildən 1910-cu ilə qədər cənub-şərqi Avropadan Amerikaya gələn immiqrantların sayı təxminən 9 306 000 (doqquz milyon üç yüz altı min) hesablanmışdı [15, s. 56].

Birinci dünya müharibəsindən əvvəl ABŞ-da ən böyük dil azlıq qrupu alman-amerikanlar idi. Bu da alman dilində danışanların sayının artmasına kömək edirdi. 1850 – 1880-ci illər arasında alman immiqrantların gəlişi nəticəsində ana dili alman dili olan immiqrantların sayı 15 %-dən 60% -dək artdı. Amerikanın da Birinci Dünya müharibəsinə daxil olmasından sonra bir sıra ştatlarda alman əhaliyə qarşı geniş miqyaslı tədbirlər görülməyə başlandı. Müharibə amerikan sivilizasiyasına və alman mədəniyyətinə aid olan hər şeyin aradan qaldırılması üçün başladılan zorakı, yekdil hərəkəti daha da tezləşdirdi [58, s. 171].

1917-ci ildə Cəsusluq Aktına “xarici dildə yazılmış müharibə haqqında xəbərlər ehtiva edən bütün məqalələrin dəqiq ingilis dilində tərcümə ilə birlikdə çap olunması tələbini irəli sürən” düzəliş Konqresə təqdim olundu. Düzəlişin ilkin məqsədi xarici dilli, xüsusilə də alman dilində nəşriyyata senzura tətbiq etməkdən ibarət idi. Müəyyən etirazlar olmasına baxmayaraq qanun 1917-ci il oktyabrın 15-də qüvvəyə mindi. Qanun ABŞ-da çıxan alman qəzetləri üzərində “islanmış effekti” yaradırdı. 1920-ci ilə qədər əvvəllər alman dilində nəşr olunan 10 qəzet artıq ingilis dilində nəşr olunurdu. Bu zaman müddətində həmçinin bir neçə həbslər də oldu. “Cleveland Echo” sosialist qəzetinin redaktoru bir məqaləsinə ingilis dilində tərcüməni də əlavə etmədiyi üçün həbs olundu [58, s. 40].

Müharibə isteriyası nəticəsində bir çox alman adlarını dəyişərək ingilis adları ilə əvəz etdi (Schmidt – Smith, Schneider – Taylor, Müller – Miller). Hətta alman bəstəkarların əsərlərini ifa etmək də qadağan olunmuşdu [35, s. 152].

İmmiqrasiya və milliyətçi qanunlar vasitəsilə federal hökumət millətləri “sistemə uyğun” prinsipinə əsaslanaraq iyerarxik şəkildə sıraladı. Konqresin 1882-ci ildə çinli immiqrantların ölkəyə daxil olmasının qarşısını almaq üçün verdiyi akt “ırqi cəhətdən” könülsüz hesab edilən immiqrantları ölkədən çıxarmaq cəhdlərinin bariz nümunəsi oldu. Çinlilərə və digər istəksiz immiqrantlara qarşı bu müxalif mövqeyə əsas kimi onların irqçilik antaqonizmi nümunə göstərilirdi [24, s. 39].

Milli kimliyin bərpası məsələsindən söhbət açıldıqda irq, dil, ölkə və din konsepsiyalarının da adı tez-tez çəkilirdi. İmmiqrasiya siyasəti ilə bağlı aparılan debatlar milliyyət anlayışının kimlərə istinad edəcəyi barədə həyəcanların dərəcəsini də ifşa etməyə səbəb oldu. Bütün bu müzakirələr federal hökumətin immiqrasiya siyasətinə irqçi və milliyətçi qanunlar daxil etməsi ilə nəticələndi.

Növbəti 20 il ərzində irqi xüsusiyyətlər nəzərə alınaraq immiqrantların xaric edilməsi prinsipi “özününküləşdirilə bilməyən” bir neçə qrupa şamil olundu. Yapon işçilərin ölkədən çıxarılması 1907-ci ildə Amerika və Yaponiya arasında imzalanan Cənub-şərqi Avropadan gələn immiqrantlar da həmçinin irqçi təqiblərə məruz qaldı [24, s. 61].

İmmiqrantlara qarşı aparılan bu təqiblərə ideoloji öhdəliklər, Darvinist düşüncələrin qəbulu, səs-toplama demaqqoqluğu və 1890-cı illərdən bəri davam edən bu köçün Amerikanın yeni gələnləri mənimsəməsinə əngəl törətməsini bəhanə etməklə bəraət qazandırılırdı.

On illərlə davam edən amerikanlaşdırma hərəkatı 1921 və 1924-cü ildə immiqrant qruplara qapıları bağlamağı nəzərdə tutan və milli mənsubiyyətə dair kvota sistemi yaradan qanunvericiliklə özünün ən yüksək nöqtəsinə çatdı.

Kvotalardan geniş miqyaslı yayınma halları gün ərzində 1000, ildə isə 100 000 immiqrantın ölkəyə qeyri-qanuni daxil olmasına gətirib çıxardı. 1924-cü ildə 1921-ci il aktını əvəz etmək üçün yeni bir akt imzalandı. Bir-birinin ardınca imzalanan aktlar

immiqrantlar üzərində əvvəlki aktlardan daha sərt və daha qatı qanunlar tətbiq edirdi [63, s. 132].

XX əsrin sonlarına keçid immiqrasiyanın yeni erası adlanırdı. Yeni erada immiqrantların sayı əvvəlki illərə görə 3-4 qat artmışdı. İmmiqrantların yeni axını əsasən metropoliten ərazilərdə məskunlaşdı. 1990-cı ilin statikası göstərir ki, ABŞ-ın immiqrantlarının $\frac{3}{4}$ -ü əsasən Kaliforniya, Teksas, Nyu-York, Florida, İllinoys və Nyu-Cersidə cəmləşmişdi.

Məhz bu dövrdən başlayaraq dil münaqişələri alovlandı. Yeni gələnlər hökumətdən onları təhsil, seçki hüququ, fəvqəladə yardım xidmətləri və ən əsası öz dillərində informasiya ilə təmin etməsini istəyirdi. Digər amillər isə immiqrasiya islahatları, dövlətin bilinqvual proqramlar həyata keçirməməsi və cəmiyyətin nasionalizm və patriotizm düşüncələri idi. Bu amillər içərisində ən mühüm yeri ingilis dilindən başqa dillərin qanuni tanınmaması tuturdu. Lakin sonradan qəbul olunmuş “Bilinqvizm” haqqında akt ABŞ-da köksalmiş ikinci dil haqqında fərziyyələri və kəskinləşməkdə olan dil münaqişələrini az da olsa yatışdırdı. Baxmayaraq ki, bu aktın məqsədləri tam aydın deyildi, yenə də dövlət məktəblərində hər kəsin öz dilindən və mədəniyyətindən müstəqil şəkildə istifadəsinə imkan yaradırdı [25, s. 352] .

Nəhayət, qeyri-stabil iqtisadi şərtlər və cari vəziyyət ölkədə qızgın münaqişələrə səbəb oldu. Fişməne görə, ““Yalnız İngilis Dili” (English Only)” hərəkatı özlərinə mifik və fəqir “günah keçiləri” axtaran orta təbəqənin amerikan qorxularını və təlaşlarını əks etdirir. Donald Horovitz müşahidələri əsasında qənaətə gəlir ki, dil qabarıq rəmzi məsələdir, çünki dil siyasi iddialar ilə cəmiyyətin psixoloji dəyərlərini bir-birinə bağlayır. Elə bunun nəticəsidir ki, neyativistlər təhsildə, iqtisadiyyatda, səhiyyədə və digər sahələrdə yaranan problemlərin immiqrantlar ucbatından meydana gəldiyini iddia edirdilər.

1.2.3 “Yalnız İngilis Dili” (English Only) siyasətini dəstəkləyən və ona zəmin yaradan qruplar

U.S. English ingilis dilinin ABŞ-ın rəsmi dili olması fikrini irəli çəkən ən böyük, ən aqressiv və ən uğurlu siyasi qrupdur. 1983-cü ildə 300 üzvü olan qrup 1990-cı ildə ölkə miqyasında 400 000 üzvlə fəaliyyətini davam etdirirdi.

U.S. English təşkilatının fəaliyyətləri sırasına konstitusiyaya ingilis dilini ABŞ-ın rəsmi dili olmasını təsdiqləyən düzəlişi qəbul etdirmək, hökumətin bilinqvizm proqramlarını maliyyələşdirməsinə mane olmaq və dövlətin rəsmi ingilis dili qanunlarına dəstək olmasına nail olmaq daxil idi. 21 ştatda seçicilər ingilis dilinin rəsmi dil olması lehinə səs verdi. 1986-cı ildə Kaliforniya ingilis dilinin rəsmi dil olması haqqında konstitusiyasına düzəliş etdi. 1988-ci ilin noyabrında Arizona, Kolorado və Florida da bu sıraya qoşuldu. Seçicilərin bu qərarları dəstəkləmək səbəbi onların yeni immiqrantların əvvəlkilərə nisbətən ingilis dilini öyrənmək istəməməsi və ya öyrənməkdə çətinlik çəkməsi hissəinə qapılması idi.

İqtisadçılar düşündülər ki, ingilis dili səriştəsi insan kapitalının bir formasıdır və bu səriştədən məhrum insanlar aşağı gəlir mənbəyi, zəif təhsil və ünsiyyətdə əngəllər ilə üzləşməyə məhkumdurlar.

Amerika İmmiqrasiya Reformu Federasiyası (AİRF) və U.S. English təşkilatının bir çox ortaq köklərə sahibdir. Amerika İmmiqrasiya Reformu Federasiyası (AİRF) Miçiqandan olan oftolmaloq, ətraf mühit qoruyucusu və demoqrafik nəzarət üzrə fəal dr. Con Tanton tərəfindən qurulmuşdur. AİRF immiqrantlar üzərində sərt qanunlar tətbiq edilməsini dəstəkləyən Vaşinqtonda yerləşən lobbidir. Belə qanunlardan birində təxminən 1 milyon immiqrant sayının 300 000-ə azladılmasını təklif edirdi [54, s. 209].

1983-cü ildə keçmiş senator S.İ.Hayakava və dr. Con Tanton AİRF-in bir qolu kimi U.S. English təşkilatını təsis etdilər. Bu təşkilat immiqrasiyanın mədəni təsiri məsələsini ortaya atmaqla AİRF-in dövlət sərhədləri boyunca nəzarətin gücləndirilməsi barədə tələblərini möhkəmləndirməyə nail oldu. Üstəlik, U.S. English Amerikanlar Sərhəd Nəzarəti uğrunda, Kaliforniyalıları Əhalinin

Stabilləşdirilməsi uğrunda və s. kimi bir sıra qrupların da yaranmasına yol açmışdı. Hər iki təşkilat Kaliforniyada sənədsiz immiqrantlara hər cür sosial xidməti, hətta təhsili qadağan edən Təklif №187-ni dəstəkləyirdi. Beləliklə də özlərinin sosial və iqtisadi təsirini artırırdılar. Bu iki qurumun ortaq məqsədlərinə baxmayaraq bəzi məqamlarda ziddiyyətlər də az deyildi. Məsələn, AIRF ispan və latın, xüsusilə də sənədləri olmayan meksikalıları da hədəfə almaqda tərəddüd etmirdi, halbuki U.S. English təşkilatı əsas diqqətini immiqrasiya məsələlərindən boyun qaçıрмаqla dilə yönəlmişdi. Bu baxımdan, təşkilatın ana teması ortaq dilin itirilməsi məsələsi idi [54, s. 214].

Bu hərəkatın əsas tərəfdarlarından biri olan ProEnglish qeyri-kommersiya təşkilatı öz əqidələrini belə ifadə edirdi : “ABŞ kimi çoxmillətli dövlətdə hökumət xalqı birləşdirən ortaq cəhətləri dəstəkləməlidir, onları ayıran fərqləri deyil. Bu məqsədlə biz məhkəmələrdə və ictimaiyyətdə ingilis dilinin rəsmi dil olması fikrini dəstəkləyirik”. U.S. English adlandırılan digər bir tərəfdar qrup isə bildirirdi ki, ingilis dilinin rəsmi dil olması immiqrantlara ingilis dilini öyrənməkdə kömək edəcək [42, s. 182].

Bu hərəkatın tərəfdarları ingilis dilinin rəsmi dövlət dili olunmadığı müddətdə ölkənin qeyri-ingilis dilli qruplar tərəfindən təhlükəyə məruz qalacağını iddia edirdilər. Buna sübut kimi Kanadanın Kvebek əyalətində ictimai həyatın bütün sahələrində fransız dilinin qanuniliyini tanıyan linqvistik determinizm siyasətini nümunə gətirirdilər. Bu siyasətə görə, fransız dili biznesdə, təhsildə və xidməti sahələrdə ingilis dilini əvəz etmişdir.

Halbuki, bu hərəkata qarşı çıxanlar Kanada və ABŞ-dakı vəziyyətin bir sıra mühüm tarixi faktlara və dil icmaları arasındakı əlaqələrə görə kəskin surətdə fərqləndiyi fikrini irəli sürürdü. Bundan başqa, Kanadada fransız və ingilis dilində danışan icmalar arasındakı münasibət ABŞ-dakı dominant ingilis dilində danışan icmalar və dil azlıqları, xüsusilə də ispanlar arasındakı münasibət ilə heç bir halda qarşılaşdırıla bilməz [55, s. 312].

1.2.4 İspanofobiya

Anti-ispan münasibət və ya ispanofobiya (latın mənşəli *hispanus*- ispan və yunan mənşəli φοβία (fobiya) - qorxu sözlərindən yaranmışdır) ispanlara, ispan mədəniyyətinə və ispan dilinə qarşı qorxu, inamsızlıq, ikrah, nifrət və ayrı-seçkilik hisslərini ehtiva edən bir münasibətdir. Müəyyən bir dövr davam etmiş bu tarixi fenomen üç mərhələdən keçmişdir: 16-cı əsrdə Avropada başlamış, 19-cu əsrdə İspaniya-Amerika və Meksika-Amerika müharibələri zamanı daha da böyümüş və bugün ABŞ-da bilinçsizlik və immiqrasiya barəsində gedən müzakirələrdə özünü büruzə verir [71, s. 80].

“Yalnız İngilis Dili” (English Only) hərəkatı nəticəsində tətbiq olunan qanunlar 32 milyon dil daşıyıcısının hüquqlarını kobud şəkildə pozurdu. Bu qanunlardan əziyyət çəkənlər arasında çoxluğu 17 milyon ispan dilinin daşıyıcıları təşkil edir.

Neytral olduğunu açıqlamasına baxmayaraq bir sıra qruplar ingilis dilini müdafiə edərkən əsasən ispan dilli kütləni nişan almışdı. Buna səbəb ispan dilinin qeyri-ingilis dilləri arasında ən çox danışılan dil olması idi. U.S. English ABŞ-dəki ispan dilli icmaların həddindən artıq dil və mədəni imkanlara malik olduğunu diqqətə çatdırsa da Tanton bir qəzetdə yazısında deyirdi ki, ispanlar immiqrasiya, yüksək doğuş artımı, özlərinin dili və mədəniyyəti ilə “siyasi devirmə” etmək istəyirlər.

Halbuki, 1989-cu ilin sorğularına əsasən müəyyən olundu ki, yaşından, təhsil səviyyəsindən, milli mənsubiyyətindən, immiqrasiya ilindən asılı olmayaraq immiqrantların zaman keçdikcə ingilis dili vərdişləri, bacarıqları inkişaf edir. Asiya və Latın Amerikasından gələn immiqrantlar ilk illər bu barədə problem yaşasalar da sonrakı illər bunun öhdəsindən gələ bilir. Bütün bunlar “immiqrantlar ingilis dilini öyrənə bilmir” fikrinin şişirdildiyinə işarə edir.

İki dildən istifadə edən azlıqların cəmiyyətində dildən istifadənin iki komponentini özünü büruzə verir: “biz” və “onlar”. Bu iki anlayış da ana dili və dominant dil anlayışları ilə üst-üstə düşür. “Biz” özümüzük, ailə və ev deməkdir. “Onlar” güclüdür, dominantdır, mövqeyə və prestijə malikdirlər. İngilis dilli mühitdə ispanların ispan dilindən istifadə etməsinin başlıca səbəbi də məhz bizi onlardan

fərqləndirmək xarakteri daşıyır. Onlar həmçinin bu yolla digər ispan dilli həmvətəndaşları ilə bağlılığını əks etdirirlər [47, s. 55].

Dildən istifadənin digər bir forması da “kod dəyişmə”, yəni eyni zamanda bir neçə dildən istifadədir. “Yalnız İngilis Dili” (English Only) siyasətinin hökmranlıq etdiyi cəmiyyətlərdə bir çoxları kod dəyişmə prosesini ingilis dilindən istifadədə səriştəsizlik, qüsurlu kimi başa düşsə də ispanlar həm ispan dilini, həm də ingilis dilini eyni anda istifadə etməklə özlərinin mədəni kimliyini qoruyub saxladıklarını və digər dildən istifadə edə bilmə bacarıqlarını nümayiş etdirdiklərini düşünürlər. Özlərini ispan- amerikan, dillərini isə “İspangilis” adlandırırlar [47, s. 39].

Müasir dövrdə İspanofobiyanın ən çox diqqətçəkən nümunəsi “yalançı ispan dili”ndən istifadədir. Yalançı ispan dili ingilis dilində sözlər ilə ispan dilində sözlərin qarşılıqlı işlədilməsi nəticəsində ortaya çıxmış ümumi birləşmələrə verilən addır. Bundan məqsəd, ingilis dilində kobud, kinayəli və ya məzhəkəli ifadələrin daha üstüörtülü və yumoristik səslənməsidir [39, s. 65].

Yalançı ispan dili ifadəsi ilk dəfə antropoloq-dilçi Ceyn Hill tərəfindən işlədilmişdir. Onun fikrincə, “ hasta la vista, baby”, “hasty banana” (hasta mañana), “buenos nachos” (buenas noches), “el cheapo”, “no problema”, “hasta la bye-bye” kimi ifadələr ispan dilinə və ispan dilində danışanlara qarşı gizli irqçilik məqsədi daşıyır. Yalançı ispan dili xüsusilə orta və yüksək gəlir qazanan monolingvual ingilis dili daşıyıcıları tərəfindən işlədilir. Bu isə ispan dilli əhalinin kəskin etirazlarına səbəb olur.

Yalançı ispan dili 3 formada həyata keçirilir:

1) İspan dilində işlədilən sözlər ingilis dilində evfemizm olaraq istifadə olunur.

İngilis dilində nalayiq və vulqar hesab olunan sözlərin ispan dilində qarşılığı olduğu kimi götürülür və evfemizm olaraq istifadə olunur. Məsələn, ABŞ-da insanlar qəhvə fincanlarının üzərində müxtəlif mövzularda şüarlar yazılmasını sevirlər. Bu cür şüarlar onlar üçün bir növ dekor rolunu, özünü ifadə tərzini hesab olunur. Belə olduqda vulqar ifadələr ehtiva edən şüarlar üçün onların ispan dilində ekvivalenti işlədilir. Buna nümunə kimi “Caca de Toro” (Bullshit)” ifadəsini göstərə bilərik [49, s. 180] .

2) İngilis dilində sözlərə ispan dilinin affiksləri əlavə olunur.

Tez-tez istifadə olunan affikslərdən biri ispan dilində kişi cinsini ifadə etmək məqsədilə sözlərin sonuna artırılan “-o” affiksdir. Filmlərdə və amerikalıların gündəlik həyatında tez-tez işlətdiyi “No problemo” ifadəsi əslində ispan dilində heç bir qrammatik qaydaya tabe olmur. Çünki ispan dilində *problem* sözünün qarşılığı *problema* sözüdür və *no* əvəzinə *no hay* deyilməlidir [49, s. 183].

3) İspan dilində işlədilən artikllar və ya sözləri ingilis dilində sözlərə qoşularaq istifadə olunur.

El fish ifadəsini ilk dəfə eşitdikdə ağılımıza akvarium, balıqlar, su bitkisi gələ bilər, lakin bunun adını çəkdiyimiz nəsnelər ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Bu fərdi kompyuterlər üçün yazılmış proqram təminatına verilən addır. *El Fish* ifadəsi 1990-cı illərin əvvəllərində çox məşhur bir ifadə kimi zarafat məqsədilə işlədilirdi. Burada işlədilməsində məqsəd isə diqqət çəkməkdir.

Digər bir nümunə isə *el cheapo* ifadəsidir, hansı ki, həddən artıq ucuz olan satış məhsullarına istinad etmək üçün istifadə olunur [49, s. 183].

4) İspan dilində sözlərin ingilis dilində sözlərə istinad etmək məqsədilə yanlış tələffüz edilməsi. Məsələn, *Feliz Navidad* əvəzinə *Fleas Navidad*, *Gracias* əvəzinə *Grass-ias* ifadələrinin işlədilməsi [49, s. 184].

“José, can you see?” kitabında Ana Celia Zentella qeyd edir ki, ispanlardan ingilis dilinin linqvistik normalarına riayət etmək tələb olunduğu halda anqlo-amerikanlar ispan dilinin qrammatik qaydalarına belə məhəl qoymurlar.

Hill yalançı ispan dilini “nouvelle ispan dili” adlandırdığı anqlo-ispan dilinə (marketing məqsədləri üçün ispan dilində olan sözlərin istifadəsi. Məs; *hair casa* (beauty salon) – gözəllik salonu) və kauboy ispan dilinə (bölgələrdə istifadə olunan əşyalar və məfhumlar üçün ispan dilindən alınmış sözlərin istifadəsi. Məs; *coyote*, *mesa*, və *tamale*) qarşı qoymuşdur [49, s. 185].

Hazırda yalançı ispan dilinin gizli məqsədinə qarşı irəli sürülən ən əsaslı dəlil kimi ABŞ prezidenti Donald Trampın immiqrasiya haqqında bəhs etdiyi çıxışında işlətdiyi “We have some bad *hombres* here and we’re going to get them out” cümləsidir. Burada *men* əvəzinə *hombres* sözünün işlədilməsi ispan immiqrantlara ünvanlanmış açıq-aydın mesajdır [79].

Bernardo M.Ferdmanın bildirdiyi kimi ispan dili ABŞ-da Puerto Rikolular üçün ünsiyyət vasitəsi olmaqla bərabər, həm də onların latın kimliyini təmsil edir. Puerto-Rikoda əhalinin böyük əksəriyyətinin ana dili ispan dilidir. Statistik göstəricilərə əsasən əldə olunan məlumatlardan aydın olur ki, məktəblərdə ingilis dilinin tədris olunması nəticəsində Puerto-Rikoda əhalinin təxminən 20%-i ingilis dilində sərbəst şəkildə yazmağı, oxumağı və danışmağı bacarır. Buna baxmayaraq “Yalnız İngilis Dili” (English Only) qanunlarının tətbiq olunması orada Dövlətçilik, Birlik və Müstəqillik anlayışlarına zidd olduğu üçün həyəcan signalı çalır.

İspaniya-Amerika müharibəsinin sonunda Puerto-Riko ABŞ-dan asılı vəziyyətə düşdükdən 4 il sonra, yəni 1902-ci ildə ABŞ hökuməti adanın dilini rəsmi surətdə ikidilli elan etdi. İctimai biznes fəaliyyətində həm ingilis, həm də ispan dilindən istifadə olunurdu. Lakin bu qanun nəticəsində ingilis dilinə daha çox üstünlük verilməyə başlandı [53, s. 110].

1948-ci ildə siyasi müstəqillik qazananadək müstəmləkəçi məmurlar yerli əhalinin dilini öyrənmək istəmirdilər. Əksinə, məktəblərdə ingilis dilinin ispan dilində təhsili əvəzləməsi üçün çalışırdılar. Bütün bu cəhdlərə baxmayaraq ispan dilini aradan qaldırmaq planı baş tutmadı. Sadəcə məktəblilərin bir qismi müəyyən bir müddət ərzində keyfiyyətli təhsil almaqdan məhrum oldular [53, s. 132].

1991-ci ildə Konqres Puerto-Rikoda bilinqvizmi ləğv edib ölkənin rəsmi dili kimi ispan dilini seçdi. Bundan məqsəd ingilis dili daşıyıcıları ilə ispan dilli əhalini fərqləndirmək deyildi. Məqsəd ispan dilinin hüquqlarını müdafiə etməklə ispan dili daşıyıcılarını Birliyə qoşulmağa sövq etmək idi. Bu addım həmçinin dövlətçilik ənənələrinə qarşı maneə yaratmağa xidmət edirdi [53, s. 147].

1993-cü ildə dövlətçilik ideyasını dəstəkləyənlərin üstünlük qazanması nəticəsində qanunvericilik Puerto-Rikoda rəsmi şəkildə bilinqvizm siyasətini bərpa etdi.

II FƏSİL

ABŞ-DA YALNIZ İNGİLİS DİLİ İCTİMAİ-SİYASİ HƏRƏKATININ TƏHSİL VƏ İŞ YERLƏRİNDƏ SƏBƏB OLDUĞU NƏTİCƏLƏR

2.1 ABŞ-da “Yalnız İngilis Dili” (English Only) ictimai-siyasi hərəkatının təhsilə təsiri

2.1.1 Təhsildə bərabərlik prinsipi və ABŞ-da təhsil hüquqları

Öz dilindən istifadə hüququ hər kəsin insan hüquqları müqavilələrində, bəyannamələrində əks olunmuş və beynəlxalq səviyyədə tanınmış hüququdur. Bu hüquq həmçinin təhsil sitemində də keçərlidir və təhsildə bərabərlik prinsipini dəstəkləyir. Bu mənada ötən əsrin 90-cı illərində başadılan Yalnız İngilis dili hərəkatı “Təhsil hamı üçündür” şüarını sual altında qoyur [48, s. 13].

Bəzi hökumətlər dövlət təhsil sitemində azlıqların dilindən istifadəyə qadağa qoyur. Bəziləri isə həmin dillərin varlığını belə qəbul etməyərək onları dialekt adlandırır. Son zamanlar etnik azlıqların ana dillərində təhsil almaq hüquqları ön plana çəkilərək dil siyasəti və təhsil siyasəti arasındakı uyğunsuzluğu aradan qaldırmaq məsələsi xeyli aktuallaşmışdır.

Böyük Britaniya və ABŞ-ın tarixi, iqtisadi, siyasi, mədəni və hərbi cəhətdən üstünlüyü İngilis dilinin beynəlxalq aləmdə, biznesdə, diplomatiya və xüsusilə də təhsil sahəsində global dil olmasına əsas vermişdir. Bir sıra dilçi alimlər ingilis dilinin effektiv dil tədrisi siyasəti həyata keçirməklə digər yerli dillər arasında üstünlük qazanmasını “lingvistik imperializm” adlandırmışdır.

Robert Filipson İngilis dilinin üstün mövqə qazanması nəticəsində ABŞ-da təzahür edən lingvistik imperializmi İngilis dili və digər dillər arasında ortaya çıxan bərabərsizliklərin davamlı inkişafı nəticəsində özünün mövcudluğunu davam etdirən hökmranlıq kimi şərh edir. Filipsonun nəzəriyyəsi İngilis dilinin müstəmləkəçilikdən əvvəlki, xüsusilə Hindistan, Pakistan, Uqanda, Zimbabve və sonrakı ölkələrdə (kontinental Avropa) beynəlxalq dil kimi tarixən yayılmasını və uzunmüddətli hökmranlığını təhlil etməyə imkan verir. Bu nəzəriyyə mahiyyət etibarilə İohan

Qaltanın imperializm nəzəriyyəsi, Antonio Françesko Qramşinin sosial nəzəriyyəsi, o cümlədən kultural hegemoniya anlayışı ilə üst-üstə düşür.

Bu nəzəriyyənin əsas tədqiqat mövzusu İngilis dilinin hegemonluğunu dəstəkləyən metodoloji ehkamlardır. Bu ehkamlardan ən çox geniş yayılmış olanları aşağıdakılardır:

- İngilis dilini ən yaxşı öyrətmək üsulu monolinquval şəkildə öyrətməkdir.
- Ən yaxşı ingilis dili müəllimi ideal doğma dil daşıyıcısı olan müəllimdir.
- İngilis dili nə qədər erkən yaşda öyrədilirsə bir o qədər yaxşı nəticələr əldə edilir.
- İngilis dili nə qədər çox öyrədilirsə bir o qədər tez öyrənilir.
- Əgər ingilis dili digər dillərlə qarşılıqlı öyrədilsə İngilis dilinin standart normaları zəifləyər.

Filipsona görə, İngilis dilinin yayılmasını dəstəkləyən təşkilatlar və ayrı-ayrı fərdlər üç növ səbəbə əsasən çıxış edirlər.

- İntersik (daxili) səbəblərə əsasən İngilis dili zəngin, kübar və diqqətçəkən dil kimi təsvir edilir. Bu cür səbəblər İngilis dilinin nail olduğu və digər dillərin nail ola bilmədiyi dəyərləri fərqləndirməyə əsas verir.
- Ekstrinsik (xarici) səbəblər kimi ingilis dilinin yaxşı özü ilə malik olduğu fikri nümunə göstərilir: bu dildə danışanların sayı çoxdur, ixtisaslaşmış müəllimlər və zəngin elmi materiallar vardır.
- Funksional səbəblər dedikdə isə ingilis dilinin dünyaya açılan qapı kimi əhəmiyyəti vurğulanır [50, s. 271].

Digər səbəblərə ingilis dilinin iqtisadi önəmi (texnologiyalardan istifadə imkanı), ideoloji funksiyası (müasir dövr ilə ayaqlaşmaq düşüncəsi), material cəhətdən zənginliyi və səmərəliliyi və s. kimi səbəblər daxildir.

Filipsonun tez-tez adını çəkdiyi digər bir mövzu isə linqvisizm, yəni ingilis dilinin mütərəqqi və rəqabətçil görkəminin nəticəsi olaraq yox olmaq təhlükəsi qarşısında qalan dillərin istifadədən çıxmasına və ya yerli mövqeyini itirməsinə gətirib çıxaran bir növü qərəzli münasibətdir.

Bugün dünyada akademik jurnalların böyük qismi ilk əvvəl ingilis dilində nəşr olunur. Beynəlxalq təşkilatların əksəriyyəti rəsmi dil kimi ingilis dilindən istifadə edir. Deməli, ingilis dili həm də material baxımından digər dillər üzərində üstün mövqe tutur.

Əslində, ABŞ-ın heç vaxt rəsmi dövlət dili elan edən hüquq siyasəti olmamışdır. Düzdür, bəzi dövrlərdə və yerlərdə (Amerikan hindu internat məktəblərində olduğu kimi) ingilis dilinin tətbiqini təbliğ edən və ya tələb edən müxtəlif cəhdlər olmuşdur. Belə cəhdlərdən biri də Amerika Birləşmiş Ştatlarında rəsmi dil kimi rəsmi ABŞ hökuməti əməliyyatlarında “Yalnız İngilis Dili” (English Only)ndən istifadəni nəzərdə tutan, həmçinin “Rəsmi ingilis Dili” hərəkatı kimi də tanınan ““Yalnız İngilis Dili” (English Only)” hərəkatı olmuşdur.

İngilis dilindən istifadə ilə bağlı vətəndaşlar və mühacirlər arasında ilkin mübahisələr 1750-ci illərdən alman mühacirlərin yerləşdirilməsi məqsədilə Pensilvaniyada yol nişanlarının dəyişdirilib həm ingilis, həm də alman dilində yazıldığı vaxtdan başlamışdır. Bu cəhd alman dilində olan hər şeyin, xüsusilə kitabların qadağan olunması ilə nəticələndi. Alman-ingilis dili müzakirəsi Birinci Dünya Müharibəsinə qədər davam etdi.

1803-ci ildə Luiziananın alınması nəticəsində Luiziananın fransız dilli əhalisi də Amerika Birləşmiş Ştatlarının tərkibinə daxil edildi. İttifaqa qəbul olunmaq şərti kimi, Luiziana özünün konstitusiyasına bütün rəsmi sənədlərin "Amerika Birləşmiş Ştatlarının Konstitusiyasının yazıldığı" dildə nəşr olunacağına dair bir müddəa (sonralar bu müddəa ləğv edilmişdir) daxil etdi. Bu gün Luizianada ingilis dilinin Dövlətin rəsmi dil olduğunu ifadə edən heç bir qanun yoxdur [9, s. 355].

Meksika-Amerika müharibəsindən (1846-1848) sonra, Amerika Birləşmiş Ştatları bir neçə yerli dil danışan sakinlərdən əlavə təxminən 75,000 ispan dilli sakini də qəbul etdi.

1847-ci ildə qəbul olunan qanunla Luiziana ictimai məktəblərində ingilis və fransız dillərində təlimlərin keçirilməsinə razılıq verildi. 1849-cu ildə Kaliforniya konstitusiyası ispan dilinin hüquqlarını tanıdı. Fransız dili hüquqları Amerika Vətəndaş müharibəsindən sonra ləğv edildi. 1868-ci ildə Hindistan Sülh Komissiyası

əslən amerikalılar üçün təhsilin “Yalnız İngilis Dili” (English Only)ndə olmasını məsləhət gördü.

1878-1879-cı illərdə Kaliforniya konstitusiyasına belə bir müddəə daxil edildi : “Kaliforniya Dövlətinin bütün qanunları, bütün rəsmi yazıları, icra, qanunvericilik və məhkəmə icraatı qanunları ingilis dilindən başqa heç bir dildə icra oluna, saxlanıla və nəşr oluna bilməz” [9, s. 14].

1880-ci illərin sonunda İllinoysdə ictimai və prixod məktəblər üçün təlimlərin “Yalnız İngilis Dili” (English Only)ndə olması barədə qanunlar qəbul edildi.

1896-cı ildə Havay Respublikası hökumətinin qərarı ilə ingilis dili havayalı uşaqlar üçün ictimai təhsildə əsas dil oldu. İspaniya-Amerika müharibəsindən sonra ingilis dili Puerto-Rikoda "rəsmi məktəb dili" elan olunmuşdur. Eyni şəkildə, Filippin-Amerika müharibəsindən sonra ingilis dili Filippində rəsmi dil elan edildi [60, s. 199].

Birinci Dünya Müharibəsi zamanı ABŞ-da alman dilinin istifadəsinə qarşı geniş kampaniya var idi. Buna kitabxanalardan alman dilində kitabların aradan qaldırılması da daxildir. Sözügedən aksiyaya Cənubi Avstraliyada keçirilib və qanunvericilik alman dilində adlandırılmış 69 şəhər, şəhəratrafi və ya sahələrin adlarını dəyişib.

Alman məktəbləri bəzi məktəb sistemlərinin kurikulumunda imtiyazlı mövqeyə malik idi. Hərçənd ki, müharibə isteriyası bu vəziyyəti dəyişdi. Kurrikulumdan alman dilinin çıxarılması ilə əlaqədar petisiyalar əldən-ələ gəzirdi. Bundan qısa müddət sonra məktəblərdə alman dilini seçən tələbələrin sayı kəskin sürətdə aşağı düşdü. 1918-ci ilin payızında Sinsinnatidə ali məktəblərdə alman dilini seçən tələbələrin sayı 30-dan az idi. 1919-cu il aprel ayının 1-də Ohayo ştatının qubernatoru Ceyms Koks ictimai, özəl və məhəllə (prixod) məktəblərdə alman dilinin tədrisini və ondan hər bir halda istifadəni qadağan edən qanunun qəbul edilməsində israr edirdi. Səbəb kimi isə alman dilinin amerikanlaşma yolunda açıq-aşkar maneə yaratması və Almaniya hökuməti tərəfindən məktəbli uşaqları hökumətə sadıq qalmağa çağıran gizli planın bir hissəsi olması göstərilirdi. 1923-cü ildə 34 ştat xarici

tələbələrin ana dilində təhsil almasına və həmçinin aşağı siniflərdə xarici dilin tədris olunmasına qadağa qoyan qanunlar qəbul etdi [64, s. 217].

2.1.2 Bilinçsizlik və azlıqların ana dilində təhsil almasına qadağa qoyan qanunlar

Bir sıra ölkələrdən fərqli olaraq ABŞ-ın rəsmi dövlət dili siyasəti yoxdur. Ölkənin təhsilində dil siyasəti immiqrantlar və vətənpərvərlik çərçivəsində geniş yayılmış inancların və dəyərlərin nəticəsidir. Bildiyimiz kimi, dil siyasətləri implisit və ya eksplisit şəkildə sosial davranışa təsir etmək və onu nəzarətdə saxlamaq üçün istifadə olunur. Əlbəttə, ABŞ da bu siyasətə biganə deyil. Dövlətlərin bir və ya bir neçə rəsmi dili olmasını heçnə qadağan edə bilməz. Məsələn, Nyu-Meksiko və Puerto-Riko ingilis və ispan dillərini özlərinin rəsmi dilləri elan etmişdir. Havay dövlətinin də iki rəsmi dili vardır: ingilis dili və havay dili. Yerli əhalinin böyük bir qismi məişət dili kimi havay dilindən istifadə edir [64, s. 278].

1960-1970-ci illərdə ingilis dilindən savayı digər dillərin də məktəblərdə tədrisinə yer verilirdi. Təəssüf ki, 1990-cı illərdən başlayaraq “Yalnız İngilis Dili” (English Only) siyasətinin geniş vüsət alması nəticəsində hazırda 28 ştatda bu siyasət hökm sürür [64, s. 290].

“Yalnız İngilis Dili” (English Only)ndə təhsil nəinki immiqrantların və azlıqların linqvistik resurslarına məhəl qoymur, hətta onların təhsil bərabərliyi hüquqlarına, akademik nailiyyətlərinə və mədəni kimliyinə mənfi təsir göstərir. Ümumiyyətlə, ana dilindən təcrid olunmuş cəmiyyətlərdə xarici dilin tədrisi sadəcə müdafiə və intellektual məqsədlər üçün faydalı dillərlə məhdudlaşır.

“Yalnız İngilis Dili” (English Only) hərəkatının təsiri təhsildən də yan keçməmişdir. Bu mənada iki əsas problem özünü büruzə verir: a) bilinçsizlik təhsilin effektivliyi barədə baş verən münaqişələr b) bilinçsizlik və koqnisiya arasındakı əlaqə haqqında aparılan müzakirələr. Birinci məsələ sırf dil azlıqlarını, ikinci məsələ isə həm dil azlıqlarını, həm də çoxluğu nəzərdə tutur.

Bilingvual ölkə başlıca müəssisələrin iki dildə xidmət göstərdiyi ölkədir. Bilingvual təhsil də bu baxımdan önəmlidir. Bilingvual təhsilin iki üsulla həyata keçirilir: keçid və ikiyönlü. Tələbələr müəyyən bir müddət ana dillərində təhsil aldıqdan sonra “Yalnız İngilis Dili” (English Only)ndə təlim proqramına qoşulurlar. Digər bir üsul isə tələbələrə eyni anda lakin müxtəlif səviyyələrdə həm ana dilinin, həm də ingilis dilinin tədris olunmasıdır.

Daha geniş yayılmış bilingvizm təhsilin keçid növündə ana dili vasitəsilə digər fənnlər və ikinci dil öyrədilir.

1920-ci illərdən bilingvizm də yeni psixometrik testlər adı altında təzyiqlərə məruz qaldı. Psixoloqlar tərəfindən aparılan tədqiqatların çoxu müvafiq olaraq bilingvual uşaqların dil problemindən əziyyət çəkdiyinə dair dəlillər gətirirdi. Monolingvual uşaqlar ilə müqayisədə bilingvual uşaqların intellekt testlərində və bir sıra verbal və qeyri-verbal linqvistik bacarıqlarda aşağı nəticələr göstərdikləri söylənilirdi. Bilingvual immiqrant uşaqların IQ səviyyəsinin aşağı olmasının səbəbi isə onların təlim-tərbiyəsindən çox xarakteri ilə bağlı idi. Nəticədə bu faktlar kütləvi şəkildə immiqrantların sayını azaltmağa xidmət edirdi [25, s. 305].

XX əsrin sonlarında ingilis dili artıq amerikan bayrağı ilə birlikdə bir növ amerikan olmağın rəmzi hesab olunurdu. Buna bariz nümunə kimi Kaliforniyada qəbul edilən Təklif №227-i göstərə bilərik. Bu birbaşa ingilis dilini zəif bilən tələbələrə şamil olunurdu. Təklifdə Kaliforniyanın dövlət məktəblərində ingilis dilinin ana dili vasitəsilə deyil, məhz ingilis dili vasitəsilə öyrədilməsi tələb olunurdu [38, s. 130].

1998-ci ildə Silikon vadisi milyonçusu və keçmiş qubernator namizədi Ron Unz Kaliforniyada ikidilli təhsili ləğv etmək qərarına gəldi. Azlıqların nümayəndələrinə “Yalnız İngilis Dili” (English Only)ndə təhsil verilməsini tələb edən son dərəcə mübahisəli təşəbbüsə cəhd edərək Bəyanat №227-in qəbul edilməsi üçün dövlət səviyyəsində kampaniya başlatdı. Təklif 61% səsle qəbul edildi və Kaliforniya, məktəblərdə ikidilli təhsili qadağan edən ilk dövlət olaraq tarixə adını yazdırdı. Bu qərar nəticəsində yüz minlərlə gəncin təhsil sistemi əsaslı dəyişikliyə məruz qaldı.

Təklif №227 ingilis dilini zəif bilən tələbələrə fərdi hazırlıqlarda keçirilən dərsləri “Yalnız İngilis Dili” (English Only)ndə tədris etməklə onlara qısa müddətdə ingilis dilini öyrətməyi və biliqnvual dərslərin sayını azaltmağı nəzərdə tuturdu. Üstəlik, bu təklif nəticəsində ingilis dilini zəif bilən tələbələr üçün dövlət səviyyəsində təşkil olunmuş bir illik əlavə dərsləri planlaşdıran proqramların sayı minimuma endirildi. Həmin proqramlar bir ildən çox olmamaq şərtilə tələbələrə ingilis dilini öyrətməklə onları müəyyən bir səviyyəyə çatdırıb müntəzəm məktəb dərslərinə davam etməsini təmin edirdi. Digər bir müddədə isə hökumətdən valideynlərə uşaqlarını ingilis dilini öyrənmək məqsədilə xüsusi hazırlıqlara göndərməsi üçün on il müddətinə hər il 50 milyon dollar pul yardımı ayırması tələb olunurdu.

Təklif №227 qəbul olunduqdan dərhal sonra Meksika-Amerika Hüququn Müdafiəsi və Təhsil Fondu, Amerika Mülki Azadlıqlar Fondu və digər əlaqədar təşkilatlar tezliklə məhkəmə çağırılmasını xahiş etdilər. Federal hakim qanunun icrasını dayandıрмаğı rədd etdi [58, s.168].

İkidilli təhsilin qəbulu ölkənin bütün yerlərində ikimənalı qarşılanmadı. Biznes sahəsindəki iqtisadi insentivlər ikidilli təhsil üçün əlverişli şərait yaradırdı. 1995-ci ildə Mayamidə biznes sahələrində aparılan sorğuda məlum oldu ki, oradakı bizneslərin 25 %-i ispan dilində fəaliyyət göstərir və 95 %-i ikidilli işçi qüvvəsi almağa meyillidir. Kaliforniyada isə tamamilə əks vəziyyət var idi.

Təxminən 25 il əvvəl Lau və Nikolsda keçirilən Ali Məhkəmə qərara gəldi ki, ingilis dilində danışmayan tələbələrə heç bir xüsusi vasitə olmayan siniflərdə yerləşdirmək və onlara anlaşıqlı olmayan dildə təlim keçmək 1964- cü il tarixli Mülki Hüquqlar aktınının 6 nömrəli başlığına ziddir. 6 nömrəli başlıq dövlətin maliyyə yardımı göstərdiyi hər hansı bir proqram və tədbirdə irq, rəng və ya milli mənsubiyyətə əsaslanan ayrı-seçkiliyi qadağan edir. Bu başlıq altında San-Fransiskoda yaşayan 1800 çinli tələbə bərabər hüquq tələbində iddia qaldırdı [48, s. 17].

Ali Məhkəmə həmçinin Kaliforniya təhsil sistemində ingilis dilinin əhəmiyyətini vurğuladı. İngilis dilində səlis danışmaq ali məktəb dərəcəsi almaq üçün

başlıca şərt idi. Üstəlik, təlim-tədris prosesləri də ingilis dilində aparılırdı. İngilis dilli olmayan tələbələr bərabərhüquqlu təhsil sistemindən təcrid olunmuşdular.

“Bərabər Təhsil İmkanları” aktının 1703-cü bölməsi məktəblər yerləşən ərazilərdə tələbələrin təlim proqramlarında bərabərhüquqlu iştirakına çətinlik törədən dil bariyerlərinin aradan qaldırılması üçün müvafiq tədbirlər görülməsini bəyan edir. Federal hökumətdən subsidiyalar əldə edib-etməməsinə baxmayaraq ilk dəfə idi ki, Konqress məktəb sisteminin qeyr-bərabərliyini nizamlamaq üçün dil azlıqlarının hüquqlarını tanıdı. Lakin 1981-ci ildə 1703-cü bölməyə aid edilən bir qərarla “müvafiq” tədbirlərin icrasının məktəblərə deyil də, dövlətə və yerli təhsil nümayəndəliklərinə həvalə olunacağını bildirdi [67, s. 69].

Ana dilindən istifadə imkanı uşaqların təhsil və koqnitiv inkişafına ciddi təsir göstərir. İngilis dilinin daşıyıcıları kimi digər dillərin nümayəndələri də ana dillərində biliklə məktəbə yollanırlar. Bu uşaqlar müəyyən mədəni kontekstlərdə öz ana dillərində olan biliklərinə istinad edirlər. Bu biliklər həmçinin xarici dil öyrənməkdə körpü funksiyasını yerinə yetirir. Bu baxımdan ana dilində möhkəm bazanın qurulması mütləqdir. Əks halda digər dilin quruluş sxemini anlamaq çətin olacaqdır. İngilis dilində mətn yazmaq istəyən bir şagird öz ana dilinin əlifbası (məs; Çin dili) ingilis dilindən kəskin sürətdə fərqlənsə belə öz ana dilindəki vizual, linqvistik və koqnitiv strategiyalardan istifadə edəcəkdir. Bir sıra təhsil proqramları bu faktları nəzərə almır, uşaqları heç bilmədikləri bir dildə düşünməyə vadar edir. Nəticədə, onların akademik göstəriciləri aşağı olur.

Bir çox dövlətlərdə “Yalnız İngilis Dili” (English Only)ndə qanunvericiliyin qəbul edilməsi nəinki bir çox dil azlıqlarının uşaqlarının tədris inkişafına təhlükə yaradır, həm də onları öz ana dilindən istifadə nəticəsində meydana çıxan bir çox sosial üstünlüklərdən məhrum edir. Tədqiqatçılar Uong-Filmor və Qibson hesab edirdi ki, ana dilini itirmək dil azlıqlarının uşaqları üçün çox böyük və şiddətli fəsadlar törədir. Uong-Filmor izah edir ki, valideynlərin uşaqlarla ana dilində ünsiyyət saxlamadığı evlərdə ailə fərdləri arasında rabitə pisləşə bilər. Əgər valideynlər və uşaqlar ümumi dil bölüşürsə, rabitə əsasən zəruri ehtiyaclarla

məhdudlaşır və övladlarına təlim və inkişafı üçün zəmin yaradan dəyərlər, inanclar, təcrübənin ötürülməsində və qarşılıqlı anlamada çətinlik çəkirlər [28, s. 150].

Uong-Filmor həmçinin Abş-da yaşayan dil azlıqlarının uşaqlarının məruz qaldığı evdən-məktəbə, məktəbdən-evə dil dəyişikliyi haqqında da maraqlı faktlar qeyd edib. O, iddia edir ki, uşaqların öz ana dilini itirmə prosesi ikinci dil qazanma prosesindən daha yüksək templə baş verir. Daha sonra əlavə edir ki, bu hal "ikinci dil öyrənərkən ilkin dilin itirilməsi" hadisəsinə bərabərdir. Təhsilin "Yalnız İngilis Dili" (English Only)ndə olduğu tədris proqramında, uşaqların ana dili daha böyük risk altındadır [28, s. 216].

Çoxdilli təhsil proqramlarını dəstəkləyən bir çox siyasətin mövcud olmasına baxmayaraq hələ də bu proqramların uğurla həyata keçirilməsi üçün heç bir siyasət mövcud deyildir. Aşağıda sadalanan problemlər çoxdilli təhsil proqramlarının icrası üçün üçü manea törədən əsas problemlərdir:

Əgər etnik azlıqlar sinif otaqlarında öz dillərindən istifadə etmək istəyirsə özlərinin kurikulumunu tərtib etməli, dərs materiallarını təşkil etməli, müəllimlər ixtisaslaşdırmalı, xərclərini ödəməli və tələbələrin xarici dil sistemə uyğunlaşa bilməsini təmin etməlidirlər.

Digər bir problem ana dilinin tədrisinə digər dillərdən daha az vaxt ayrılmasıdır. Buna əsas səbəb ana dilinin ikinci dilə keçid, körpü kimi hesab olunmasıdır. Ana dilində baza möhkəmləndirilmədən xarici dilin öyrənilməsinə keçid bir sıra çətinliklərin ortaya çıxmasına səbəb olur.

Çox dilli təhsil proqramı üzrə ixtisaslaşmış kadrların çatışmazlığı bu sahədə ən böyük problemlərdən biridir. Bu kimi problemlərin öhdəsindən yerli, milli və beynəlxalq səviyyədə əməkdaşlıq etməklə gəlmək olar.

Tədqiqatlar göstərir ki, ikidilli təhsil tələbələrdə yaxşı oxuma-yazma bacarığı, yüksək akademik nəticələr kimi bir çox uzunmüddətli mənfəətlər qazandırır. Bu mənfəətlər təkcə yerli azlıqların uşaqları deyil, üstəlik yalnız ingilis dilli ailələrin uşaqları da faydalanır.

Valideynlər təhsil sistemi hansı formada olursa olsun övladlarının keyfiyyətli təhsil ilə təmin edilməsini arzu edirlər. Odur ki, onların bir çoxu Təklif №227-dən imtina etdiyi üçün bugün Kaliforniyada şagirdlər üç “1” öyrənirlər.

Los Angeldə yerləşən Kamino Nuevo kimi məktəblər ikidilli təhsil proqramına qucaq açan məktəblər sırasına daxildir. Burada dərslər həm ispan, həm də ingilis dilində keçirilir. Məktəbin dil mütəxəssisi Reyçel Heyzlhörst ikidilli təhsilin əhəmiyyətini belə vurğulayır: “ Uşaqların etnik kökləri və məktəb nailiyyətləri arasında sıx əlaqə vardır. Əgər uşaqlar ana dilindən məhrum edilsə onda bu əlaqə qırılır və evdə ailələri ilə ünsiyyətdə çətinliklərə, məktəbdə isə müvəffəqiyyətsizliklərə gətirib çıxarar”.

Son on ildə biz ana dilində təhsil imkanı yaradan icma məktəblərində və formal ikidilli təhsil proqramlarında artım müşahidə edirik. Ümid edirik ki, bu tendensiya davam edəcək və erkən yaşlardan çox dilli istedadların yetişdirilməsi imkanları genişləndiriləcək.

2.1.3 Bilinçvizm haqqında müxtəlif dilçilərin yanaşmaları

Riçard Ruiz insanların dil və onun cəmiyyətdə roluna olan münasibətinə dair 3 əsas istiqamət müəyyən etmişdir: dil – problem kimi, dil – hüquq kimi, dil – resurs kimi [20, s. 171].

Dilə problem kimi yanaşma defisit düşüncə ilə bağlı stereotipləri əhatə edir. Belə stereotiplərə tələbələrin aşağı sosial-iqtisadi mövqeyə malik olması, azlıqlar qrupuna aid olması, əksəriyyətin dilini öyrənməkdə çətinlik çəkməsi, düşüncə və öyrənməkdə geri qalması daxildir. Defisit düşüncə insanların bilinçvual tələbələrin özünə inamının, mədəni dəyərlərinin, xarici dil öyrənmə qabiliyyətinin zəif olması fikrinə qapılmasına gətirib çıxarır.

Ən geniş yayılmış stereotip isə aksentdə danışmaqdır. Əgər siz dominant dilə aiddiyyətli olmayan aksentdə danışsınızsa sizin irqçi münasibətlə üzləşmə ehtimalınız çox böyükdür.

Bilingvual tələbələrin düşünmək və öyrənməkdə çətinlik çəkdiyini düşünən pedaqoqlar əsasən monolingvual təlim-tədris proqramlarının tərəfdarlarıdır. ABŞ-da məktəblərdə həyata keçirilən monolingvual təhsil proqramlarının əksəriyyəti “üz ya da bat” prinsipi ilə fəaliyyətlərini davam etdirir, çünki həmin təhsil proqramları müxtəlif mədəniyyətlərdən olan tələbələrin etnik mənşəyini, mədəni və dil xüsusiyyətlərini nəzərə almır. Nəticədə, ingilis dilinin öyrənilməsi ana dilinin itirilməsi bahasına başa gəlir.

1968-ci ildə Başlıq №7 adı ilə də tanınan Bilingvual təhsil aktı qəbul edildi. Bu aktın 1997-ci ildə yenilənmiş formasında bəyan edilir ki, keyfiyyətli bilingvual təhsil uşaqlara və gənclərə ingilis dilini öyrənməyə, o cümlədən birdən çox dildə təcrübə qazanmağa və yüksək akademik göstəricilər əldə etməyə imkan verir [56, s. 184].

Dilə hüquq kimi yanaşma şəxsi, insan, qanuni və konstitusiya hüquqlarına əsasən müəyyən olunur. Dil şəxsi hüquq kimi fərdin öz doğma dilində danışmaq və onu qoruyub saxlamaq azadlığını ifadə edir. Dil insan hüququ kimi fərdin danışdığı dil zəmnində ayrı-seçkilikdən müdafiəsinə istinad edir.

BMT-in Məqsəd və vəzifələri adlanan birinci fəsilində qeyd edilir ki, beynəlxalq əsasda iqtisadi, sosial, mədəni və humanitar xarakterli problemlərin həll etməkdə və irq, cins, dil və dinə mənsubluğundan asılı olmayaraq insan hüquqlarına və başlıca azadlıqlara hörmət etməkdə beynəlxalq əməkdaşlığa nail olmaq BMT-in məqsəd və vəzifələri sırasına daxildir.

BMT əməkdaşı Rita İzsak Cenevredə BMT İnsan Hüquqları Şurasına məruzəsində bildirdi ki, “Dil kənarlaşdırma, özününküləşdirmə və ayrı-seçkilik şəraitində xüsusilə linqvistik azlıqların özlərinin müxtəlif qrup və mədəni kimliklərini qoruması baxımından çox önəmli funksiya daşıyır”. O, daha sonra əlavə edir ki, linqvistik azlıqların hüquqları insan hüquqları öhdəliyidir. ABŞ-da dil qanuni və konstitusiya hüququ kimi əsasən qrupların hüququ ilə müqayisədə fərdi hüquqdur. Bu ənənə ABŞ konstitusiyasına 1868-ci ildə edilmiş Bərabər Hüquq Müdafiəsi ilə bağlı 14-cü düzəlişdən qaynaqlanır [8, s. 73].

Bu düzəlişdə tələb olunur ki, heç bir ştat səlahiyyət çərçivəsi daxilində hər hansı bir şəxsin hüquqlarının bərabər müdafiəsini inkar edə bilməz.

Dilə hüquq kimi yanaşmaq prinsipinə əsasən ABŞ-da tələbələrin öz ana dillərində təhsil almaq hüquqlarını tanıyan bir neçə qanun qəbul edilmişdir.

ABŞ tarixində ən qədim müqavilələrdən biri Meksika-Amerika müharibəsinə son qoymaq məqsədilə 1848-ci ildə imzalanmış Quadałupe İdalqo müqaviləsidir. Bu müqavilə 525,000 kvadrat mildən artıq ərazi, yəni indiki Arizona, Kaliforniya, Kolorado, Nevada, Nyu-Meksiko, Teksas və Utah ABŞ-ın ərazisinə daxil edildi. Müqaviləyə əsasən, həmin ərazidə yaşayan sakinlərin tək-cə torpaq və vətəndaşlıq hüquqlarını deyil, həm də ispan dilində təhsil almaq hüquqlarını tanıyırdı. Hal-hazırda, Arizona, Kaliforniya və Koloradonun konstitusiyalarına Quadałupe İdalqo müqaviləsinə məhəl qoymayan “Yalnız İngilis Dili” (English Only) qanunları daxildir.

1896-cı ildə Ali məhkəmə təhsildə irqi fərqlilik zəmnində hər bir irqi fərqliliyi nəzərə alan ayrı-ayrı, lakin bərabərhüquqlu qanunlar qəbul etdi. Qanuna əsasən Luizianada ağ və qara dəriliilər üçün eyni tipli, lakin hər biri üçün ayrıca vaqon nəzərdə tutulmuşdu [40, s. 624].

Ali Məhkəmənin 1954-cü ildə qəbul edilmiş digər bir qərarı ilə bütün tələbələrin təhsildə bərabərlik hüququnu tanındı və bununla da dövlət məktəblərində ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması məqsədilə özündən əvvəlki qanunda əksini tapmış “bərabərhüquqlu amma müstəqil” prinsipini alt-üst edildi. Mülki Hüquqlar hərəkatı da mahiyyət etibarilə bu qərarın çıxarılması ilə başladı və bu hərəkatın mahiyyəti təhsildə “bərabərhüquqlu amma müstəqil” prinsipinin konstitusiyaya zidd olduğunu sübuta yetirdi [40, s. 703].

Burada ayrı-seçkilik adı altında iki fərqli izahat verilir: de fakto ayrı-seçkilik və de yure ayrı-seçkilik.

De-fakto ayrı-seçkilik dedikdə qanunla təsdiq edilməmiş, lakin cəmiyyətdə özünü büruzə verən ayrı-seçkilik nəzərdə tutulur. Bundan fərqli olaraq, de-yure ayrı-seçkilik 1954-cü ilə qədər mövcud olmuş “bərabərhüquqlu amma müstəqil” prinsipini əsas götürən bütün qanunları, yəni dövlət sistemi daxilində qanun ilə məktəblərin ayrılmasına istinad edir.

1970-ci il mayın 25-də qəbul edilmiş memorandum ilə hal-hazırda Təhsil Şöbəsi adı ilə bilinən Sağlam Təhsil və Rifah Şöbəindən tutmuş məktəb məntəqələrinə qədər bütün təhsil müəssisələrinə ingilis dilindən kənar dillərdə təhsilin necə həyata keçiriləcəyinə dair məlumat verirdi. Memorandum bəyan edir ki, məktəb məntəqələri öz təlim-tədris proqramlarını formalaşdırmaq məqsədilə ilk növbədə tələbələrin dil problemini həll edəcək qəti addımlar atmalıdır. Memorandum həmçinin azlıqlar qrupuna daxil olan tələbələrin xüsusi dil bacarığı ehtiyacları mümkün qədər tez ödənilməli və bu cür ehtiyaclar təhsildə uçuqum rolunu oynamamalıdır.

ABŞ Ali Məhkəməsinin 1974-cü il tarixli qərarı ilə məktəblərin tələbələrə təlim-tərbiyə dilinin öyrənilməsində köməklik göstərməməsi onların mülki hüquqlarının pozulması sayılır. 1980-ci illərdən bəri ABŞ-da ingilis dilinin rəsmi dil elan edilməsinə olunan cəhdlərin bir çoxu müvəffəqiyyətsizliyə düçar olmuşdur. Lakin 27 ştat rəsmi surətdə “Yalnız İngilis Dili” (English Only) qanunlarının qəbul edilməsinə nail olmuşdur.

Kaliforniyada hamılıqla ictimai şəkildə qəbul edilmiş Təklif №227 dövlət səviyyəsində yalnız ingilis və bilinqvual təhsil ətrafında gedən bir çox müzakirələrə yol açmışdır. 1998-ci ildə irəli sürülmüş bu təklif Kaliforniyada dövlət məktəblərində bütün uşaqlara mümkün qədər tez bir zamanda ingilis dilinin tədris olunmasını nəzərdə tuturdu. Bu təklifin icrası bilinqvual təhsilin keçid və ən zəif formasını dəstəkləyirdi. Bilinqvual təhsil proqramının zəif formasında dil azlıqları qrupuna daxil olan uşaqlara dərslər ilk öncə bir müddət ana dilində daha sonra isə ingilis dilində keçirilirdi.

Təhsil ilə əlaqədar dövlət və yerli səviyyədə qəbul edilmiş qanunlara iki aspektdən yanaşılırdı: tolerantlıq yönümlü və yardım yönümlü. Tolerantlıq yönümlü yanaşma əsasən hal-hazırda güclü mövqeyə və prestijə malik dominant dilin möhkəmləndirilməsinə xidmət edən, amma qeyri-dominant dillərə laqeyd yanaşan (*laissez-faire*) yanaşmadır. Yardım yönümlü yanaşma isə bütün rəsmi kontekstlərdə qeyri-dominant dilin müstəqil şəkildə istifadəsinə imkan verən müsbət və konstruktiv yanaşma hesab olunur.

Tədqiqatlar göstərir ki, dominant dilin ikinci dil kimi öyrədilməsi ilə yanaşı tələbələrin təhsilinin ilk bir neçə ilində öz dillərində təhsil almasına imkan verən siyasətlər tətbiq etmək mümkündür. İki dilin bu qayda ilə tədris olunması əsil bilinqvual təhsilə nümunədir. Faktdır ki, bilinqvual təhsilin lehinə olmayan tədqiqatçılar açıq-aşkar bu məsələ barəsində yanlış məlumat çatdırırlar.

Bilinqvual təhsil proqramının güclü forması tələbələri öz ailələrini və böyüdüüyü cəmiyyəti tərk edib dominant mədəniyyəti qəbul etməsinə məcbur etmədən iki və ya daha çox mədəniyyət arasında uğurlu keçid etməsinə şərait yaradır.

Həm tolerantlıq, həm də yardım yönümlü yanaşmalar bilinqvual təhsilin zəif formalarını təmsil edir.

Qeyri-dominant dilləri insan hüququ kimi qəbul etməyən bilinqvual təhsilə tolerantlıq yönümlü yanaşma əsarət, dominatlıq və ədalətsizliyə aparıb çıxarır. Bir tendensiyaya görə bilinqvual təhsildə baş verəcək hər hansı bir dəyişikliyin çox ehtiyatla və tədricən həyata keçirilməli olduğuna və assimilyasiya və monokulturalizm siyasətlərinin statusunun qorunub saxlanmalı olduğuna inanılır. Digər bir tendensiyada isə bilinqvual təhsildə çox cüzi dəyişikliklər etməklə kapitalist sistemin üstün mövqe tutması fikri dəstəklənir.

Bilinqvual təhsilə yardım yönümlü yanaşma nəinki azlıqlar, eləcə də çoxluq qrupuna daxil olan uşaqlar üçün yaxşı nəticələrin əldə olunmasına aparır. Azlıqların və çoxluqların dilləri arasında status fərqi olduğu halda nəticələr xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Dilə resurs kimi yanaşma multikultural cəmiyyəti dəstəkləyir. Bu yanaşma müxtəlif cəmiyyətlərdə iqtisadi və sosial körpülərin qurulmasına kömək edir. Dilə resurs kimi yanaşma özündən əvvəlki yanaşmaların, yəni dilə problem kimi və hüquq kimi yanaşmalar əsasən baş verən gərginliklərin aradan qaldırılmasında mühüm rol oynayır [20, s. 95].

Dilə resurs kimi yanaşma ayrı-ayrı fərdlərə və qruplara dünya siyasətində və iqtisadiyyatında önəmli yer tutmağa yardım edir. Bu yanaşma azlıqların dillərinin və mədəni kimliyinin qorunmasına və qruplararası tolerantlıq və əməkdaşlığın təmin

edilməsinə imkan verir. Burada iqtisadi, ticari və siyasi mənfəət əldə etmək məqsədilə mədəni, mənəvi və təhsildə inkişaf ön plana çəkilir.

Bilinqvual təhsil proqramının məqsədi tələbələrin bilinqvual və bikultural olmasına xidmət etdiyi təqdirdə dil resurs hesab olunur.

Dil resurs kimi təqdim edən bilinqvual proqramların müxtəlif formaları milli və beynəlxalq dil azlıqlarının təhlükədə qarşısında olan və olacaq dillərin qorunmasına və yenidən canlandırılmasına köməklik edir.

Sübuta yetirilmişdir ki, birdən çox dil bilmək resurs hesab olunur. Bilinqvizmin inkişafı ölkənin iqtisadiyyatında insan resurslarından daha yaxşı istifadəni və kurikulumda tələbələrin daha yüksək akademik nəticələrə yiyələnməsinə imkan verir. Bilinqvizm fərdlər arasında mənlilik və öz kimlik duyğusunu möhkəmləndirir, sosial harmoniya və məmnuniyyətin inkişafına şərait yaradır.

Təcrübə əsaslı tədqiqatlar ötən 30 il ərzində subtraktiv bilinqvizmə əks mövqedə dayanan additiv bilinqvizm arasında müsbət assosiasiyanın olduğunu göstərir. Tədqiqatlar həmçinin bilinqvual təhsil proqramlarında iştirak edən tələbələrin linqvistik, koqnitiv və akademik cəhətdən inkişaf etdiyi fikrini irəli sürmüşdür. Hətta iki dil bilən tələbələr əlavə dil öyrənməkdə heç bir çətinlik çəkmirlər.

Tələbələr bilinqvual olduqları halda bütün cəmiyyətlər dildən resurs kimi faydalanır. Onlar cəmiyyət daxilində digərlərinə təlim keçməyə və cəmiyyətlərinin daşdıqları əhəmiyyətin dərəcəsini artırmağa nail olurlar. Bütün bunlar dilə problem kimi yanaşmanın məğzini təşkil edən “defisit düşüncə” fikrini aradan qaldırır.

Dilin resurs kimi davamlı inkişafı ABŞ-da bilinqvual təhsilin əhəmiyyətinin artırılmasında düzgün siyasi inkişaf hesab olunan dilə öz töhfəsini verir.

Yuxarıda adını çəkdiyimiz bütün bu yanaşmalar dil ilə bağlı yaranan məsələlərin mahiyyətinin dərinədən başa düşülməsində və həllində bizlərə kömək edir.

2.2 ABŞ-da “Yalnız İngilis Dili” (English Only) ictimai-siyasi hərəkatının iş mühitinə təsiri

2.2.1 Yalnız ingili dili ictimai-siyasi hərəkatının ABŞ-da iş yerlərində yaratmış olduğu çətinliklər

Dil həm kod, həm də məzmun olaraq bir növ bizim daxili və xarici aləmimizin harmonik rəqsinə bənzəyir. Əgər bir cəmiyyətdə dinləyən danışanın dilini anlamır və ona məhəl qoymursa onda bu harmonik rəqs pozulur və sizin kim olduğunuzun bir önəmi qalmır. Belə bir vəziyyət ABŞ-da iş yerlərində geniş yayılmış düşüncənin məhsulu kimi ortaya çıxmışdır. İngilis dilində danışan işçilər yaxşı işçilər olaraq adlandırılmış və digər dillərdən istifadə edənlər isə bu kateqoriyaya daxil edilməmişdir.

Dil və mədəni kimlik arasındakı qarşılıqlı əlaqənin təsiri təhsil sahəsində xeyli araşdırılsa da iş mühitində bu kimi məsələlərin təsiri barədə kifayət qədər tədqiqatlar aparılmamışdır. İspanlar etnik kimliklə linqvistik kimliyi eyniləşdirib “Mən elə mənim diliməm” fikrini söyləyirlər.

Bəzi immiqrantlar ingilis dilini çox yüksək səviyyədə bilməklərinə baxmayaraq güman edirlər ki, qrammatik cəhətdən düzgün cümlələr qurmaq, səlis danışmaq heç də özünü düzgün şəkildə, istədiyiniz tərzdə ifadə etmək demək deyildir. İkinci dil heç də daha sürətli və effektiv ünsiyyət vasitəsi sayılan ana dilini heç bir halda əvəz edə bilməz. Miqrantların əksəriyyəti belə qənaətə gəlir ki, dil işə getmək üçün geyinilən və günün sonunda çıxarılan iş geyimi deyil.

1964-cü ildə imzalanmış Mülki hüquqlar aktının 7-ci başlığında göstərilir ki, işçilərə irq, rəng, cins, dil və milli mənsubiyyət zəmnində ayrı-seçkilik etmək qadağandır. İşçi ingilis dilində danışmağı bacardığı təqdirdə ““Yalnız İngilis Dili” (English Only)” adı altında aparılan siyasətlər ayrı-seçkilik etmiş hesab olunmur.

“Yalnız İngilis Dili” (English Only) hərəkatının iş yerlərində tətbiq olunmasının iki əsas səbəbi vardır.

Birincisi, biznes ehtiyacı və işin səmərəli surətdə yerinə yetirilməsi ilə bağlıdır. Əgər iş “Yalnız İngilis Dili” (English Only)ndə danışmağı bacaran müştərilər, iş

yoldaşları, işverənlər və ya rəhbərlər ilə qarşılıqlı ünsiyyəti, əməkdaşlığı tələb edərsə belə bir siyasət böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu iş mühiti üçün vacib şərt sayılır. Əgər işçi müştərilər ilə daha az ünsiyyət tələb edən iş yerində (məs; anbarda yük daşınması) işləyirsə bu zaman ondan “Yalnız İngilis Dili” (English Only) siyasətinin qanunlarına tələb etməsi çox da gözlənilmir, sadəcə fikirlərini ifadə edəcək qədər dil biliyi kifayət edir. Lakin qrup layihəsində və ya ümumiyyətlə komanda ilə işləyən işçi “Yalnız İngilis Dili” (English Only)nin qanunlarına tabe olmalıdır. Əks təqdirdə, işin məhsuldarlığına mənfi təsir göstərə bilər.

İkinci səbəb isə iş yerində təhlükəsizliyin təmin olunması ilə bağlıdır. Bir neçə dilin danışıldığı bir mühitdə hər hansı bir təhlükə yaranan zaman xəbərdarlıq etmək istədikdə hansı dildə cavab verməyin lazım olduğunu düşünəcək qədər vaxt olmaya bilər. Odur ki, sırf təhlükəsizlik tədbirləri məqsədilə sabit terminologiya olmalıdır.

İş yerlərində “Yalnız İngilis Dili” (English Only) siyasətinin tətbiq olunması bir sıra üstünlüklərə və qeyri-üstünlüklərə səbəb ola bilər.

Üstünlüklər dedikdə, “Yalnız İngilis Dili” (English Only) tərəfdarları bildirirlər ki, ortaq bir dil iş mühitində gərginliyi aradan qaldıracaq və əhval-ruhiyyəni yaxşılaşdıracaqdır. Bundan başqa ortaq dil bəzilərinin ünsiyyətdən kənar qalmasının və ya təcrid olunmasının qarşısını alacaqdır. Üstəlik, heç kim daha onun arxasınca danışıldığını düşünməyəcəkdir.

Qeyri-üstünlüklər sırasına azlıqların özlərinin cəmiyyətdən təcrid olunduğunu və onlara qarşı ayrı-seçkilik edildiyini düşünmələri daxil ola bilər.

İmmiqrantların əmək hüquqları Bərabərhüquqlu Əmək İmkanları Komissiyası (BƏİK) tərəfindən tətbiq edilən qanunlar vasitəsilə qorunur [26, s. 14].

İş yerində işçilərdən daim “Yalnız İngilis Dili” (English Only)ndə danışmağı tələb etmək VII başlığı pozmaq sayılır. Ona görə də, vəzifə borcunu yerinə yetirmədikləri zaman, fasilələrdə və ya işçilər arasında adi söhbətlər zamanı ingilis dilindən kənar dillərin istifadəsi yol veriləndir.

Sadəcə istisna hallarda “Yalnız İngilis Dili” (English Only)ndən istifadə tələb oluna bilər. Buna aşağıdakı halları nümunə göstərə bilərik:

- “Yalnız İngilis Dili” (English Only)ni bilən müştərilər, əməkdaşlar və ya rəhbərlər ilə ünsiyyət zamanı;
- Fövqəladə hallar və ya digər vəziyyətlər yarandıqda əməkdaşları xəbərdar etmək və təhlükəsizliyi təmin etmək üçün ümumi dildən istifadə xatirinə;
- Kooperativ işlər üçün tapşırıqlar “Yalnız İngilis Dili” (English Only)ndə olduğu zaman səmərəliliyi təmin etmək məqsədilə;

2.2.2 İş yerlərində işçilər və sahibkarlar arasında baş vermiş dil münaqişələrinə dair məhkəmə prosesləri

İş yerlərində “Yalnız İngilis Dili” (English Only) tələbi nəticəsində işçilər və sahibkarlar arasında baş verən münaqişələrin bir çoxu həmçinin məhkəməyə daşınmışdır. Aşağıda təqdim edəcəyimiz məhkəmə prosesləri “Yalnız İngilis Dili” (English Only) hərəkətinin iş yerlərinə nə dərəcədə nüfuz etməsini açıq-aydın göz qabağına sərir. İddiaçıların dilin milli mənsubiyyət və mədəni kimliklə yaxından əlaqəli olmasını bildirməsinə baxmayaraq məhkəmələr digər dillərdən istifadənin monolinquval ingilis dili daşıyıcılarının əhval-ruhiyyəsinə mənfi təsir göstərdiyini və iş mühitində harmoniyanı qoruyub saxlamaq məqsədilə yalnız bir dildən istifadənin vacib olduğunu bəyan edirdi.

Las Veqasda bir kazinoda çalışan Lorren Ramos və yaxınlıqdakı digər kazinoda çalışan yoldaşı ispan dilində danışırdılar. İşə qəbul olunduqdan bir müddət sonra idarə rəhbərləri işçi heyətindən, xüsusilə də ispan əsilli işçilərdən “Yalnız İngilis Dili” (English Only)ndə danışmağı tələb etdi. Bir qədər sonra vəziyyət elə həddə çatdı ki, işçilərə ispan dilində 1-2 kəlmə işlətməyə, hətta bir-birilərinə salam verməyə belə icazə verilmədi. Müdir “Yalnız İngilis Dili” (English Only) tələbinə əməl etməyən işçilər ilə çox kobud şəkildə rəftar edərək onlara “ingilis dilində, ingilis dilində” deyə əmrlər yağdırırdı.

Bərabərhüquqlu Əmək İmkanları Komissiyası (BƏİK) Lorren Ramos və digər işçilərə bu qeyri-qanuni siyasət qarşısında öz hüquqlarını tələb etməyə kömək etdi və nəticədə onlar 2001-ci ildə 1,5 milyon dollar təzminat əldə etdilər.

Qarsia və Glor 618 F.2d 264 (5-ci Cir. 1980)

İki dildə danışa bilən ABŞ əsilli işçi Hektor Qarsia sahibkarı Glor Lamber tərəfindən satıcı kimi işə götürüldü. Fasilələrdə və ya işdən sonra işçilər və rəhbərlər arasında, hətta ispan dilində danışan müştəri ilə ünsiyyət zamanı kimi istisna hallarda ispan dilində danışmağa icazə verilsə də digər bütün hallarda iş yerində ispan dilində danışmaq qəti qadağan idi. Müdürlərdən biri Qarsiadan bir məhsulun olub-olmadığını soruşduqda o, buna ispan dilində cavab verdi. Elə bu hadisədən dərhal sonra Qarsia işdən çıxarıldı. Məhkəmə Glorun haqlı olduğu barədə hökm çıxardı. Səbəb kimi isə aşağıdakılar göstərildi:

1. İngilis dilində danışan müştərilər ispan dilində eşitmək istəmirdilər.
2. Satış məhsullarının siyahısı ingilis dilində olduğu üçün işçilərin ingilis dilində səlis danışa bilməsi vacibdir.
3. Bütün iş günü ərzində “Yalnız İngilis Dili” (English Only)ndə danışmaq işçinin ingilis dilini səlis danışmasına kömək edəcəkdir.
4. İşçilərin ingilis dilində danışması müdirin işləri daha yaxşı idarə etməsi üçün imkan yaradacaqdır.

Məhkəmə yuxarıda yazılanları əsas gətirərək Glorun tələbinin biznes ehtiyacı olduğu qərarına gəldi. Qarsia isə ingilis dilində danışa bildiyi halda bu tələbi yerinə yetirmədiyi üçün öz vəzifə borcunu lazım+i qaydada icra etməməkdə ittiham olundu.

Məhkəmənin qərarında bəzi irqçi məqamlar özünü büruzə verirdi. Dəri rəngi digərləri üçün etnik mənsubiyyətin aşkarlanmasında nə dərəcədə mühüm rol oynayırsa ispan dili də meksika-amerikalılar üçün mədəni kimliyin təmsil olunmasında bir o dərəcədə əhəmiyyətə malikdir. Bunu bildiyi halda məhkəmə işçiyə özünün seçim hüququ əsasında danışmaq istədiyi dildə deyil də başqalarının eşitmək istədiyi dildə danışmağa lazım bildi. Buna əlavə olaraq, ingilis dilində kifayət edəcək qədər deyil, səlis danışa bilmək tələb olundu [32, s. 17].

Qutierrez və Şəhər məhkəməsi 838 F.2d 1031 (9th Cir. 1988)

Alva Qutierrez Los Ancelsdə şəhər məhkəməsində ispan dilində danışan ictimaiyyətlə ünsiyyət zamanı tərcümə xidmətlərini yerinə yetirmək üçün işə götürülmüş iki dildə danışa bilən məhkəmə iclası müavininin katibi idi.

1984-cü ilin mart ayında həmin məhkəmədə çalışan afriko-amerikan bir işçi ispan dilində danışan işçilərin ispan dilində danışaraq onu məzhəkəyə qoyduqları haqqında şikayət ərizəsi təqdim etdi. Bu şikayətdən sonra tərcümə işlərindən başqa bütün hallarda iş mühitində “Yalnız İngilis Dili” (English Only)ndə danışmaq tələb olundu.

Həmin ilin dekabrında fasilələr və qəlyanaltı zamanı ingilis dilindən kənar dillərin istifadəsinə icazə verən düzəliş edildi. Bu düzəlişdən sonra Qutierrez məhkəmədə çalışan iki dildə danışan işçilərin latın mənşəli olduğunu və bu addımın onların mədəni kimliyinə məhəl qoymadığını bildirərək məhkəmədə iddia qaldırdı.

Məhkəmə dilin milli mənsubiyyət üçün böyük önəm daşdığını və bu səbəbdən bilinqvullara qarşı digər dildən istifadənin ayrı-seçkilik yarada biləcəyi fikri ilə razılaşdı. Məhkəmə həmçinin aşağıdakıları əsas gətirdi:

Azlıqların mədəni kimliyi onların ana dillərindən istifadəsi ilə sıx bağlıdır. İşçinin bilinqvual olması faktı da bu həqiqəti heç bir halda dəyişdirə bilməz. Hər hansı bir azlıq qrupundan olan şəxs ingilis dilini öyrənib amerikan cəmiyyətinin üzvü hesab olursa da onun dili onun mədəniyyətinin və kimliyinin güzgüsü rolunu oynayır.

İşverən məhkəmə qarşısında tələbinin biznes ehtiyacı olduğunu sübuta yetirmək üçün 5 arqument təqdim etsə də məhkəmə bu arqumentlərin heç birini əsaslı qəbul etmədi:

1. ABŞ və Kaliforniya ingilis dillidir;
2. İspan dilindən istifadə təxribatçılıq xarakteri daşıyır.
3. “Yalnız İngilis Dili” (English Only)ndən istifadə imkanı irqlərarası ahəngdarlığı təmin edir;
4. İşçilər ingilis dilində danışmadığı təqdirdə sahibkarlar işçilərin öz işlərini layiqincə və səmərəli şəkildə yerinə yetirib-yetirmədiyini heç bir halda bilə bilməzlər;

5. İrəli sürdüyüm bu tələb Kaliforniya Konstitusiyasında öz əksini tapmışdır [32, s. 20];

Qonzalez və Qurtuluş ordusu 89-1679-CIV-T-17 (11th Cir. 1991)

İvet Qonzalez iki dil bildiyi üçün Qurtuluş ordusunda işə dəvət olunmuşdu. Ofis kiçik olduğundan iş qovluqlarının yerləşdiyi və işçilərin iclas keçirdikləri açıq havada yerləşən konfrans otağında nahar edirdilər. Burada aparılan söhbətlər resepsndə oturanlar tərəfindən açıq-aydın eşidilirdi. İspan dilində danışa bilməyənlər bu cür söhbətlərdən şikayətlənərək bildirdilər ki, insanların ispan dilində danışması onları narahat edir. Onlara elə gəlir ki, işçilər sanki onların haqqında danışır.

Nəticədə, iş sahibi işçilərdən konfrans otağında “Yalnız İngilis Dili” (English Only)ndə danışmaqlarını tələb etdi:

- “Yalnız İngilis Dili” (English Only)ndə danışmaq müştərilərin əhval-ruhiyyəsini yüksək tutacaqdır.
- “Yalnız İngilis Dili” (English Only)ndə danışmaq iş sahibinə işçilər və müştərilərin apardıqları danışdıqları daha yaxşı başa düşməyə və nəzarəti əldə saxlamağa kömək edəcək .

Bütün bunlara baxmayaraq işçilər ispan dilində danışmağa davam etdilər. Daha sonra işçilərə ispan dilində danışmamalı olduqlarını söyləyən rəsmi bildiriş göndərildi. Qonzalez bu bildirişə və iş yerində aparılan bu siyasətə tabe olmayacağını bildirərək iş sahibinə etiraz etdi. İş sahibi isə öz növbəsində Qonzalezə növbəti atacağı ehtiyatsız addımın onun üçün yaxşı olmayacağı barədə xəbərdarlıq etdi. Nəticədə, Qonzalez istefa kağızını yazdı.

Məhkəmə deyilənləri anlamaq məqsədilə iş sahibi tərəfindən irəli sürülən tələbin qanunən biznes qərarı olduğunu bildirərək iş sahibini haqlı hesab etdi. Bundan başqa, məhkəmə ispan dilində danışanlara qarşı heç bir ayrı-seçkilik məqsədi daşmadığı qənaətinə gəldi.

Burada maraqlı məqam odur ki, iddiaçının tabe olduğu iş sahibi bilinçvual olduğu və sözügedən söhbətlərin uyğunluğu müəyyənləşdirə bildiyi halda belə bir tələbi irəli

sürməsidir. Digər bir məsələ isə ingilis dilinin “əhval-ruhiyyə və dinclik yaratmaq gücünə” malik olmasıdır [32, s. 23].

Dimaranan və Pomona xəstəxanası 775 F. Supp. 338 (C.D. Ca. 1991)

Adeleda Dimaranan Pomona xəstəxanasında analar və körpələr üçün ayrılmış bölmədə gecə növbəsində işləyən flippin əsilli baş tibb bacısının assistenti idi. Çalışdığı illər ərzində hər zaman təriflər alan Adeleda taqal dilindən istifadə etdiyi üçün iş yoldaşlarının etirazları ilə üzləşdi. Müdir iş yoldaşlarının şikayətlərini Adeledaya çatdırdı.

Ümumi iclasda rəhbər Adeledaya taqal dilindən istifadəni dayandırmayacağı təqdirdə işlədiyi bölmədə hər kəsə həmin dilin istifadə edilməsinə qadağa qoyacağını bildirdi. Digərlərinin fikrincə, Adeledanın taqal dilindən istifadə etməsi sosial harmoniyanı pozur və digər filippinli işçilərə bu dildən istifadə etməkdə həvəs oyadırdı.

Məhkəmə xəstəxananın “Yalnız İngilis Dili” (English Only) qanunu tətbiq etməməsini, amma analar və körpələr üçün ayrılmış bölmədə gecə növbəsi vaxtı taqal dilinə qarşı qadağa qoymasını təsdiqlədi. Məhkəmin qərarına əsasən bu qaydanın ayrı-seçkilik məqsədi daşmadığı, sadəcə bölmədə dil zəmnində yaranmış münaqişənin aradan qaldırılması məqsədi ilə tətbiq olunduğu nəticəsi çıxarıldı.

Taqal dilinin çox uzun illərdir ki istifadə olunmasına baxmayaraq məhkəmənin xəstəxanada rəhbər tərəfindən taqal dilindən istifadəyə qadağa qoyan tələbin ayrı-seçkilik məqsədi daşmadığını bildirməsi məhkəmənin Başlıq №7-i nəzərə almaması deməkdir. Məhkəmə həmçinin Adeledanın bilinməyən olmasını diqqətə çatdıraraq Dimaranan xəstəxanasının belə bir qayda tətbiq etməsinin Adeledaya heç bir halda mənfi təsiri olmayacağını vurğuladı.

Digər bir mübahisəli məqam isə xəstəxanada Adeledanın işlədiyi bölmədə ispan dilindən istifadəyə icazə verildiyi halda taqal dilinə qarşı göstərilən mənfi münasibətin “Yalnız İngilis Dili” (English Only) siyasətinə uyğun gəlməməsidir. Belə hesab olunur ki, əgər hər hansı bir dildən sadəcə müəyyən situasiyalarda istifadəyə icazə verilsə bu ayrı-seçkilik hərəkəti sayılmır.

Məhkəmənin qərarlarına baxmayaraq Adeledanın danışdığı dili başa düşənlər və başa düşməyənlər arasındakı uçurumu aradan qaldırmaq mümkün olmadı [32, s. 24].

Curado v. Korporasiya 11-50 813 F.2d 1406 (9t-cu Cir. 1987)

Valentin Curado Los Angelesdə KIIS-FM radio stansiyasında çalışan meksikan-amerikan əsilli dj idi. Bir neçə il ingilis dilində yayım apardıqdan sonra veriliş rəhbərinin xahişi ilə ispan dilli dinləyiciləri nəzərə alaraq ispan dilində bir neçə ifadə işlətməsini xahiş etdi. Curado da hərdən ispan dilində məişət dilində sözlər işlədirdi. Lakin sonradan bəzi dinləyicilərdə radionun formatı barədə şübhələr yarandığı üçün şikayətlər oldu. Veriliş rəhbəri də Curadoya ispan dilində danışmamağı təklif etdi. O, bu təklifi rədd etdi. Növbəti gün Curadonun işdən çıxarılması haqqında əmr verildi.

Məhkəmə Curadonun işdən çıxarılmasını qanuna zidd hesab etdi. Məhkəmənin qərarına əsasən “Yalnız İngilis Dili” (English Only) siyasətinin qanunlarını pozan heç bir hal müşahidə edilməmişdir. Curadonun məqsədi yaratdığı Val Valentin personajının nitqini canlı tutmaq, verilişin davamlılığını qoruyub saxlamaq və daha çox dinləyici kütləsinə müraciət etməkdən ibarət idi [32, s. 19].

Yuxarıda sadaladığımız məhkəmə işlərindən də aydın olur ki, ABŞ-da “Yalnız İngilis Dili” ictimai-siyasi hərəkatı nəinki təhsil müəssisələrindən və təhsil sistemindən, o cümlədən iş yerlərindən də yan keçməmişdir. Məhkəmə işlərinin bir çoxu həll yolunu tapsa da, hələ də bu işlərlə bağlı müəyyən etirazlar davam etməkdədir.

Ümumiyyətlə, iş yerlərində sağlam iş mühitini təmin etmək təkcə ədalətli sistem qurmaqla, birgə əməkdaşlıq çərçivəsində fəaliyyət göstərməklə deyil, həm də işçilərin mədəni kimliyinin və özünəməxsusluq hissəsinin önəmli bir parçası olan dillərinə hörmət etməklə təmin edilməlidir.

Bu baxımdan, illər ərzində ABŞ-da iş mühiti, iş yerləri ölkənin daim inkişaf etməkdə və genişlənməkdə olan multikultural dünyasını əks etdirir. Ortaq bir iş mühitində müxtəlif etnik mənsubiyyətdən və mədəniyyətdən olan şəxslərin bir arada toplaşması sadəcə mədəni harmoniya yaratmaya bilər, hətta mədəni çökməyə də səbəb ola bilər.

Bu səbəbdən də biznes müəssisələri müxtəlif dillərdən istifadəyə qadağa qoymaq əvəzinə iş yerində “müxtəlifliyi” təmin edəcək potensialı artırmaq üçün cəhdlər etməlidir.

İş mühitində irq, din, cinsə görə fərqlilikləri normal qarşılayan biznes müəssisələri dildə ortaya çıxan fərqliliklərə qucaq açmağı bacarmalıdır. ABŞ özünün müxtəlif xalqlardan ibarət olan cəmiyyəti ilə fəxarət hissi duymalıdır və ABŞ deyildikdə sadəcə ingilis dilində danışanlar deyil, ABŞ-da məskunlaşan dilindən, dinindən, etnik mənsubiyyətindən, cinsindən, sosial statusundan asılı olmayaraq bütün insanlar nəzərdə tutulmalıdır.

NƏTİCƏ

“Əgər bir insanla onun başa düşdüyü dildə danışsanız onun zehninə, onun ana dilində danışsanız qəlbinə yol taparsınız”. Cənubi Afrika Respublikasının keçmiş prezidenti Nelson Mandela tərəfəfindən söylənmiş bu sözlər müasir dövrdə “Yalnız İngilis Dili” (English Only) adı altında aparılan bu və ya digər dil siyasəti ilə bağlı hərəkatların nə dərəcədə böyük təsirə malik olduğunu gözlərimizin önünə sərir.

Dil siyasəti müxtəlif qruplara məxsus dil xüsusiyyətlərinin siyasi arenaya daşınıb müəyyən məqsədlər üçün gizli və ya açıq şəkildə istifadə edilməsi deməkdir. Bu siyasətə əsasən dillər dominant və digər dillər olaraq kateqoriyalara bölünür və bu dominantlıq özünü təkcə siyasətdə deyil, iqtisadiyyat, elm, təhsil və digər bütün sahələrdə büruzə verir.

Bugün ingilis dilinin qazanmış olduğu beynəlxalq status təkcə Amerika kimi hegemon dövlətin hesabına deyil, həmçinin dil məsələləri barədə tətbiq olunan təzyiqlərdən boyun qaçırmaq üçün ingilis dilindən istifadə edənlərin hesabına qazanılmışdır.

Dil açıq və dinamik sistem olduğu üçün hər zaman inkişafa və dəyişikliklərə, eyni zamanda yox olmağa meyillidir. Bu o deməkdir ki, istənilən bir dil müəyyən zaman müddətində özünün qrammatik strukturunu, lüğət tərkibini genişləndirə bilər. Bu da həmin dilin daşıyıcılarının hesabına baş verir.

Bu baxımdan dilləri sadə və ya mürəkkəb olaraq kateqoriyalara ayırmaq yanlış fikirdir. Çünki bütün dillər eyni səviyyədə mürəkkəbdir və linqvistik relevantlıq prinsipinə əsasən istənilən fikri ifadə etmək imkanına malikdir. Xüsusi bir dildən istifadə etmək o demək deyildir ki, həmin dil üstün və ya aşağı səviyyəli dildir.

Dil və mədəni kimlik arasındakı qarşılıqlı əlaqəni nəzərə alan ispanlar mədəni kimliklə linqvistik kimliyi eyniləşdirib “Mən elə mənim diliməm” fikrini söyləyirlər. Bu da sübut edir ki, təhsil almaq, işləmək, azad danışmaq kimi hüquqlar, hava, su kimi təbii ehtiyaclar bir insan üçün nə dərəcədə önəmlidirsə, onun düşüncələrinin və mədəni kimliyinin inikasını olan ana dili də bir o qədər böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Şübhsiz, bugün keçmişdə olduğu kimi ən çox dil barədə təzyiqlərə məruz qalan immiqrantlar və dil azlıqları olmuşdur. Birinci Dünya Müharibəsinin sonlarına doğru Amerika Birləşmiş Ştatlarına sığınmış immiqrantlar üçün müharibə isteriyası sona yetməmiş onlara qarşı edilmiş bu təzyiqlər demokratik və humanist dəyərlərə heç bir halda uyğun gəlmir. Bəzi immiqrantlar ingilis dilini çox yüksək səviyyədə bilməklərinə baxmayaraq güman edirlər ki, qrammatik cəhətdən düzgün cümlələr qurmaq, səliss danışmaq heç də özünü düzgün şəkildə, istədiyiniz tərzdə ifadə etmək demək deyildir. İkinci dil heç də daha sürətli və effektiv ünsiyyət vasitəsi sayılan ana dilini heç bir halda əvəz edə bilməz. Miqrantların əksəriyyəti belə qənaətə gəlir ki, dil işə getmək üçün geyinilən və günün sonunda çıxarılan iş geyimi deyil.

Çoxmillətli ölkə hesab olunan ABŞ-da dövlətin müxtəlif etnik qruplardan olan insanları bir arada tutmaq və onlara nəzarət etmək istəməsi çox normal haldır. Lakin düzgün sistem qurulmadan həyata keçirilən hər hansı bir addım nəzarətin tamamilə əldən çıxmasına səbəb ola bilər. Məsələn, ingilis dilinin rəsmi dil elan edilməsi ilə bağlı verilmiş bir çox qanunlar öz məqsədlərini açıq şəkildə bəyan etmədiyi və ingilisdən kənar dillərin nümayəndələrini nəzərə almadığı üçün bəzi anqlo-amerikanlar öz qərəzli münasibətlərini bu qanunlar adı altında digərlərinə nümayiş etdirirlər. Yaxşı olardı ki, bu barədə ətraflı tədqiqatlar, təhlillər aparıldıqdan və gələcəyə doğru atılan hər bir addımda qarşıya çıxacaq maneələr araşdırılıb ona uyğun qərarlar qəbul edilsin.

Digər bir mühüm məsələ isə təhsildə bərabərlik prinsipinə xələl gətirəcək qanunların mahiyyətini açıqlamaqdır. Çünki bilinçsizlik əleyhinə qəbul edilmiş qərarlar dil azlıqlarının hüquqlarını pozmaq ilə yanaşı ABŞ-ı çox dil bilən insan kapitalından məhrum edir. Bu məqsədlə də dilə problem kimi yanaşmaq əvəzinə onu fərqlilik və resurs kimi qəbul etmək lazımdır. Bu məsələ ilə bağlı deyə bilərəm ki, bilinçsizlik qanunlar qəbul edildiyi halda onların icrası üçün kifayət qədər cəhdlərin edilməməsini nəzərə alaraq dövlət təhsil sahəsində öz işini əsasən bu istiqamətdə aparmalı və məktəblərdə dil azlıqlarının ana dillərindən ikinci dili öyrənməkdə körpü kimi istifadə etməkdir.

“Yalnız İngilis Dili” (English Only) hərəkatının əsasən ispan dilli kütləni hədəfə alması heç də təəccüblü deyil, ona görə ki, 32 milyon dil daşıyıcısının 17 milyonluq böyük bir hissəsini ispan dilinin daşıyıcıları tutur. İspanlara qarşı həyata keçirilən hərəkatlar “İspanofobiya” termini ilə ifadə olunmuşdur. İspanofobiya ispan dilinə, ispan mədəniyyətinə, ümumiyyətlə ispanlara qarşı qərəzli münasibətə istinad edir.

Müasir dövrdə İspanofobiyanın ən çox diqqətçəkən nümunəsi “yalançı ispan dili”ndən istifadədir. Yalançı ispan dili ingilis dilində sözlər ilə ispan dilində sözlərin qarşılıqlı işlədilməsi nəticəsində ortaya çıxmış ümumi birləşmələrə verilən addır. Bundan məqsəd, ingilis dilində kobud, kinayəli və ya məzhəkəli ifadələrin daha üstüörtülü və yumoristik səslənməsidir. Bu isə “Mən elə mənim diliməm” deyən ispanlar üçün ispan dilinin dəyərdən salınması və onların mədəni kimliklərinə qarşı hörmətsizlik deməkdir.

Yalançı ispan dili ifadəsi ilk dəfə antropoloq-dilçi Ceyn Hill tərəfindən işlədilmişdir. Onun fikrincə, “ hasta la vista, baby”, “hasty banana” (hasta mañana), “buenos nachos” (buenas noches), “el cheapo”, “no problema”, “hasta la bye-bye” kimi ifadələr ispan dilinə və ispan dilində danışanlara qarşı gizli irqçilik məqsədi daşıyır. Yalançı ispan dili xüsusilə orta və yüksək gəlir qazanan monolingvual ingilis dili daşıyıcıları tərəfindən işlədilir. Bu isə ispan dilli əhalinin kəskin etirazlarına səbəb olur.

İş mühitində ortaq dildən, yəni ingilis dilindən istifadə sosial harmoniya və təhlükəsizliyin bərpası üçün atılmış addım hesab olunur. Lakin burada mübahisəli məqam odur ki, ingilis dili sosial harmoniya yarada bildiyi halda digər dillər hansı əsaslarla bu “gücdən” məhrum edilə bilər.

İş yerlərində “Yalnız İngilis Dili” (English Only) tələbi nəticəsində işçilər və sahibkarlar arasında baş verən münaqişələrin bir çoxu həmçinin məhkəməyə daşınmışdır. Bu cür məhkəmə prosesləri “Yalnız İngilis Dili” (English Only) hərəkatının iş yerlərinə nə dərəcədə nüfuz etməsini açıq-aydın göz qabağına sərir.

Las Veqasda bir kazinoda çalışan Lorren Ramos və onunla birgə çalışan digər ispan yoldaşlarından iş yerində harmoniyanı pozduqları və digər dilin daşıyıcılarının

eşitmək istəmədikləri dildə danışdıqları üçün müdir tərəfindən kobud rəftar ilə üzləşməsi ortaq dilin hələ də əsil məqsədinə, yəni insanlar arasında qarşılıqlı ünsiyyət və anılamı təmin etməsinə çatmaqda problemlər ilə üzləşməsini sübuta yetirir.

Adlarını qeyd etdiyim məsələlər ilə bağlı dərindən araşdırmalar aparılmadığı müddətcə ortaq dil qruplararası dialoqu təmin edə bilməyəcək və dil münaqişələri daha da genişlənəcəkdir. Odur ki, tədqiqat işində təhlil etdiyim bəzi məqamlar bu sahədə addımların atılmasına, mövzunun aktuallığının açılmasıa cüzi də olsa yardım edə biləcək və gələcəkdə aparılacaq tədqiqatlara istiqamət verəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Axundov A. Dil və mədəniyyət. Bakı: Yazıçı, 1992. 192 s.
2. Cəfərov N. Mədəni-etnik birlikdən siyasi birliyə doğru: Bu inteqrasiya dil və əlifba faktorundan keçir. "Mədəniyyət" qəz., 18 dekabr 2008-ci il, № 98.
3. Əfqani C. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Azər nəşr, 1998, 72 s.
4. Hüseynzadə Ə. Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir, Bakı, Mütərcim, 1997, 292 s.
5. Rəcəbov Ə. Dil, şüur, cəmiyyət, tarix. Bakı: Azər nəşr, 1993, 160 s.
6. Tağıyev Ə., Əliyev Q. Kulturologiya. Bakı: Təbib, 1997, 96 s.
7. Uşinski K.D. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı, Azər nəşr, 1953, 380 s.

İngilis dilində

8. Alvarez V. J., Amanti C., Keyl S., MacKinney E. Critical Views on Teaching and Learning English around the Globe. USA, Information Age Publishing, Inc., 2016. 456 p.
9. Amanda Smith B. Foundations of Social Policy, the 6th edition. USA, 2017. 575 p.
10. Andrews D. (1994), "The Russian color categories sinij and goluboj: An experimental analysis of their interpretation in the standard and emigré languages", Journal of Slavic Linguistics, 2.no 1:1994. p. 9–28
11. Baron D. The English-Only Question: An Official Language for Americans? Yale University Press, 1991. 226 p.
12. Bicknell T.W., Winship A.E. The Journal of Education, vol.1-3, issues 1-3.1991. 355 p.
13. Blommaert J. Language Ideological Debates. New-York: Mouton de Gruyter, 1999. 425 p.
14. Bourdieu P. Language and Symbolic Power. UK, Polity Press, 1991. 291 p.
15. C. Le May M. Transforming America: Perspectives on U.S. Immigration, vol.1. The USA, 2013. 397 p.

16. Cannon G. Bilingual Problems and Developments in the United States. PMLA 86, vol. 3, 1971. 458 p.
17. Citrin J. The "Official English" Movement and the Symbolic Politics of Language in the United States, vol. 3. The Western Political Quarterly 43, 1990. 544 p.
18. Crawford J. At War with Diversity: US Language Policy in an Age of Anxiety. 2000, the Cromwell Press, 146 p.
19. Crawford J. Language Loyalties: A Source Book on the Official English Controversy. The U.S.A., the University of Chicago Press, 1992. 505 p.
20. Cummins J. Language, Power and Pedagogy. G. Britain, Cambrian Printers, Ltd., 2000. 284 p.
21. Datesman M. The American Ways: An Introduction to American Culture. Third Edition. Longman, 2005. 296 p.
22. Del Valle S. Language Rights and the Law in the United States: Finding Our Voices. Great Britain, the Cromwell Press Ltd., 2003. 293 p.
23. Dr. Spencer C. Tucker. The Encyclopedia of the Mexican-American War: A political, Social and Military History, vol.1., USA, 2013. 1067 p.
24. Edizioni P. Immigration and Emigration in Historical Perspective. Pisa University Press, 2007. 203 p.
25. Edward F., John R. Rickford. Language in the USA: Themes for the Twenty-first Century. Cambridge University Press, 2004. 480 p.
26. EEOC. Laws Enforced by the US. EEOC. The Commission, 2011. 36 p.
27. Esphanade, Thomas J., and Haishau Fu. "An Analysis of English Language Proficiency among US Immigrants." *American Sociological Review* 62: 1997. p. 288-305
28. Fase W., Jaspaert K., Kroon S. The State of Minority Languages. Swets and Zeitlinger Publishers, 2013. 311 p.
29. Ferdinand de S. Course in general linguistics. New-York: Philosophical Library, 1959. 268 p.

30. Furman N., Goldberg D., Luisin N. Enrollments in Languages Other Than English in United States Institutions of Higher Education. Fall 2009. MLA, December 2010. 110 p.
31. Galletley A. Colourful Whorfian Ideas: Linguistic and Cultural Influences on the Perception and Cognition of Colour, and on the Investigation of Them. *Journal of Mind and Language*, vol. 10, issue 3, September 1995. 225 p.
32. Gibson K. English only court cases involving the u.s. workplace: the myths of language use and the homogenization of bilingual workers' identities. *second language studies* 22(2). p. 1-60
33. Goldstein T. Two languages at work: Bilingual life on the production floor. New York: Mouton de Gruyter, 1997. 273 p.
34. Hakinmzade S. English Usage among Hispanics in the United States. Pew Research Center, 2007. 185 p.
35. Harry M. Massanutten, settled by the Pennsylvania pilgrim, 1726. Strasburg, Shenandoah Publishing House, 1924. 183 p.
36. Huebner T., Davis, K. Sociopolitical perspectives on language policy and planning in the USA. Amsterdam, PA: J. Benjamins Pub Co, 1999. 65 p.
37. Huntington S. Who are we? America's Great Debate. Free Press, 2004. 428 p.
38. Janet M. Fuller. Spanish Speaker in the USA. G. Britain, the MPG Books Group, 2013. 165 p.
39. John M.L. Varieties of Spanish in the United States. Georgetown University Press, 2008. 243 p.
40. Johnson W.J. Historic US Court Cases (Encyclopedia), the 2nd edition. G. Britain, Routledge, 2001. 1047 p.
41. Jonas S., Thomas S. Immigration: A Civil Rights Issue for the Americas. The USA, 1999. 191 p.
42. Kathleen R. Arnold. Anti-Immigration in the USA: a historical encyclopedia, vol.1. USA, 2011. 871 p.
43. King R.D. Should English Be the Law? Atlantic Online Press, 1997. p. 55-64
44. L. Miller J. Accented America. Oxford University Press, Inc., 2011. 362 p.

45. Lourdes D.S. *Latino Education in the US*. USA, 2008. 605 p.
46. Lourdes D.S. *The Praeger Handbook of Latino Education in the US*, vol. 1. USA, 2007. 585 p.
47. McClure, E. : Aspects of code-switching in the discourse of bilingual Mexican-American children. In M. Saville-Troike (ed.), *Linguistics and Anthropology*, Washington, DC: Georgetown University Press, 1977. 115 p.
48. Menken K. *English Learner Left Behind*. The USA, 2008. 189 p.
49. Ottenheimer H.J. *The Anthropology of Language” An Introduction to Linguistic Anthropology*, the 3rd edition. USA, 2013. 213 p.
50. Phillipson R. *Linguistic Imperialism*. Oxford University Press, 1992, 357 p.
51. Phillipson R. *Political science*. In J. Fishman (Ed.), *Handbook of language and ethnic identity* Oxford: Oxford University Press, 1999. 108 p.
52. Piller I. Naturalization language testing and its basis in ideologies of national identity and citizenship. *International Journal of Bilingualism*, 5(3), 2001. p. 259-277
53. Rebecca M.C., Patricia C.G. *The Bilingual Advantage: Language, Literacy and the US Labor Market*. G.Britain, Short Run Press, Ltd., 2014. 526 p.
54. Richard R. Valencia. *Students of Color and the Achievement gap*. New-York, 2015. 313 p.
55. Robert A. Young. *The Secession of Quebec and the Future of Canada*. McGill Queen’s University Press, 1998. 467 p.
56. Sanchez G. *An crisis of Bilingual Education Act, 1967-1968*. University of Massachusetts, 1973. 524 p.
57. Schildkraut D. Official English and the States: Influences on Declaring English the Official Language of the United States. *Political Research Quarterly* 54, vol. 2. 457 p.
58. Schmid C.L. *The Politics of Language: Conflict, Identity, and Cultural Pluralism in Comparative Perspective*. Oxford University Press, 2001. 189 p.
59. Shohamy E. *Language Policy: Hidden Agendas and New Approaches*. Great Britain, the Cromwell Press, 2006. 190 p.

- 60.Sonia P.Juvik, James O.Juvik. Atlas of Hawai'i, the 3rd edition. University of Hawai'i Press. 323 p.
- 61.Spolsky B. Language Policy. Cambridge University Press, 2004. 224 p.
- 62.Spolsky B. Sociolinguistics. Oxford University Press, 1998. 128 p.
- 63.Steven G.Koven, Gotzke F. American Immigration Policy Confronting the Nation's Challenges. Springer Science+Business Media, LLC., 2010. 219 p.
- 64.Susan J.D. Languages in America: A Pluralist View, the 2nd edition. G.Britain, the Cromwell Press, Ltd., 2003. 321 p.
- 65.Tatalovich R. Nativism Reborn? The Official English Language Movement and the American States. Kentucky, the Univeristy Press of Kentucky, 1995. 324 p.
- 66.Trabant J. Mithridates im Paradies-kleine Geschichten des Sprachdenkens. München, C.H.Beck Verlag, 2005. 360 p.
- 67.U.S. Commission on Civil Rights. Equal Educational Opportunity and Nondiscrimination for Students with LEP. The Commission, 1997. 232 p.
- 68.W.Fredericks R. The True American Manifesto. The USA, 2010. 306 p.
- 69.Yamamoto L., Tarbell A. Hawai'i: the Big Island. Lonely Planet, 2005. 264 p.
- 70.Zentella A. C. Returned migration, language, and identity: Puerto Rican bilinguals in dos worlds/two mundos. International Journal of the Sociology of Language, 1990. 100 p.
- 71.Zentella A. C. The Hispanophobia of the Official English movement in the U.S. International Journal of the Sociology of Language, 1997. 127 p.

Internet manbälari

- 72.<http://education.findlaw.com/curriculum-standards-school-funding/english-only-instruction-in-public-schools.html>
- 73.<http://education.findlaw.com/curriculum-standards-school-funding/english-only-instruction-in-public-schools.html>
- 74.<http://harvardcrcl.org/wp-content/uploads/2012/03/Weinstein.pdf>
- 75.http://homepage.ntu.edu.tw/~bcla/e_book/67/6709.pdf

76. <http://language-culture.binghamton.edu/symposia/2/part1/>
77. <http://losangeles.cbslocal.com/2016/10/08/californians-weigh-repealing-english-only-education-measure/>
78. <http://racism.org/index.php/articles/citizenship-rights/language-and-english-only/1588-englikshonly02?showall=1>
79. <http://www.cnn.com/2016/10/19/trump-we-have-some-bad-hombres-and-were-going-to-get-them-out.html>
80. <http://www.colorincolorado.org/article/impact-english-only-instructional-policies-english-learners>
81. <http://www.colorincolorado.org/article/impact-english-only-instructional-policies-english-learners>
82. <http://www.ethnicstudies.ucsd.edu/files/miscellaneous/Jose%20can%20you%20see.pdf>
83. <http://www.languagepolicy.net/archives/engonly.htm>
84. <http://www.latinorebels.com/2016/10/20/trump-relies-on-mock-spanish-to-talk-about-immigration-opinion/>
85. <http://www.pbs.org/speak/seatosea/officialamerican/englishonly/>
86. <http://www.politico.com/story/2016/09/donald-trumps-english-only-campaign-228559>
87. <http://www.stimmel-law.com/en/articles/english-only-rule-workplace-federal-law>
88. <http://www.todayifoundout.com/index.php/2012/08/the-united-states-doesnt-have-an-official-language/>
89. http://www.usccr.gov/pubs/English_Only_Policies_Report-July%202011.pdf
90. [https://ballotpedia.org/Arizona_English_as_the_Official_Language,_Proposition_103_\(2006\)](https://ballotpedia.org/Arizona_English_as_the_Official_Language,_Proposition_103_(2006))
91. https://en.wikipedia.org/wiki/Languages_of_the_United_States
92. <https://www.dol.gov/oasam/programs/crc/EnglishOnlyRulesFS.htm>
93. <https://www.eeoc.gov/eeoc/publications/immigrants-facts.cfm>

94. <https://www.theatlantic.com/education/archive/2015/11/the-costs-of-english-only-education/413494/>
95. <https://www.theatlantic.com/education/archive/2015/11/the-costs-of-english-only-education/413494/>